

Mislav Stjepan Čagalj

**Političko-geografski aspekt demogeografskih kretanja u
Bosni i Hercegovini**

Diplomski rad

**Zagreb
2019.**

Mislav Stjepan Čagalj

**Političko-geografski aspekt demogeografskih kretanja u
Bosni i Hercegovini**

Diplomski rad

predan na ocjenu Geografskom odsjeku
Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
radi stjecanja akademskog zvanja
magistra geografije

**Zagreb
2019.**

Ovaj je diplomski rad izrađen u sklopu diplomskog sveučilišnog studija *Geografija; smjer:*
istraživački (Prostorno planiranje i regionalni razvoj) na Geografskom odsjeku
Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, pod vodstvom prof. dr. sc.
Zorana Stiperskog

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Diplomski rad

Političko-geografski aspekt demogeografskih kretanja u Bosni i Hercegovini

Mislav Stjepan Čagalj

Izvadak: U radu se razmatraju implikacije demografskih procesa u Bosni i Hercegovini na geopolitičku situaciju u državi. Naglasak je na proučavanju demografskog razvoja u razdoblju od 1991. naovamo kad su se, primarno kao rezultat ratnih sukoba, dogodile velike promjene u brojnosti i prostornom rasporedu stanovništva. Polazi se od pretpostavke da su demografska kretanja uvelike odredila tijek geopolitičkog razvoja Bosne i Hercegovine. Tijekom povijesti vjerske su specifičnosti bile podloga državnosti BiH, a etničke su različitosti iskorištene za poticanje dezintegracijskih procesa. Pri tome, nerijetko su velike sile bile te koje su instrumentalizirale etničke sukobe. Događanja u Bosni i Hercegovini značajna su za Hrvatsku s obzirom da su Hrvati konstitutivni narod u Bosni i Hercegovini te da Hrvatska i Bosna i Hercegovina čine jednu geopolitičku cjelinu.

63 stranice, 19 grafičkih priloga, 2 tablice, 75 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, bosansko-hercegovački Hrvati, demografija, geopolitika, etničko čišćenje, Republika Srpska

Voditelj: prof. dr. sc. Zoran Stiperski

Povjerenstvo: prof. dr. sc. Zoran Stiperski
doc. dr. sc. Jelena Lončar
doc. dr. sc. Petra Radeljak Kaufmann

Tema prihvaćena: 8. 2. 2018.

Rad prihvaćen: 7. 2. 2019.

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb
Faculty of Science
Department of Geography

Master Thesis

Politico-geographical aspects of demogeographic trends in Bosnia and Herzegovina

Mislav Stjepan Čagalj

Abstract: The paper studies the implications of demographic processes in Bosnia and Herzegovina regarding the geopolitical situation in the country. Emphasis is placed on exploring demographic development in the period from 1991 until present day, when great changes in the number of and spatial distribution of the population took place largely as a result of war. It has been presumed that demographic trends have greatly determined the course of geopolitical development of Bosnia and Herzegovina. During history, religious uniqueness was the basis for statehood of Bosnia and Herzegovina, while ethnic differences have been used to encourage disintegration processes. Thereby, great powers have often encouraged ethnic conflicts. Events in Bosnia and Herzegovina are important from the viewpoint of Croatia because Croats are constitutive people in Bosnia and Herzegovina, as well as the fact that Croatia and Bosnia and Herzegovina should be regarded as a single geopolitical entity.

63 pages, 19 figures, 2 tables, 75 references; original in Croatian

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Croats of Bosnia and Herzegovina, demographics, geopolitics, ethnic cleansing, Republika Srpska

Supervisor: Zoran Stiperski, PhD, Full Professor

Reviewers: Zoran Stiperski, PhD, Full Professor
Jelena Lončar, PhD, Assistant Professor
Petra Radeljak Kaufmann, PhD, Assistant Professor

Thesis title accepted: 08/02/2018

Thesis accepted: 07/02/2019

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia.

Sadržaj

1. Uvod	1
1.1. Cilj i zadatak istraživanja.....	2
1.2. Osnovne hipoteze.....	2
2. Pregled dosadašnjih istraživanja i literature	3
3. Pristup istraživanju	5
4. Politička geografija.....	6
4.1. Politička geografija u Hrvatskoj	7
5. Geopolitički položaj Bosne i Hercegovine	8
5.1. Geografski faktori	8
5.1.1. Geografski smještaj i položaj	8
5.1.2. Prirodno-geografska obilježja	9
5.1.3. Prometno-geografski položaj.....	11
5.1.4. Oblik teritorija i administrativno-teritorijalno uređenje	13
5.2. Međunarodno okruženje	14
5.2.1. Susjedne države	15
5.2.2. Međunarodni akteri.....	16
5.3. Povijesni razvoj geopolitičkog položaja	21
5.4. Suvremeni geopolitički položaj	23
6. Etnodemografski razvoj Bosne i Hercegovine	24
6.1. Osmanski period	25
6.2. Austrijski period	28
6.3. Jugoslavenski period.....	29
6.3.1. Popis stanovništva 1991. godine	31
6.4. Period samostalnosti Bosne i Hercegovine.....	33
6.4.1. Etničko čišćenje.....	33

6.4.2.	Popis stanovništva 2013. godine	35
7.	Geostrateški aspekt etničkog rasporeda stanovništva u Bosni i Hercegovini	39
7.1.	Bošnjački etnikum	39
7.1.1.	Geopolitičke aspiracije Bošnjaka	42
7.2.	Srpski etnikum	43
7.2.1.	Geopolitičke aspiracije Srba	46
7.3.	Hrvatski etnikum.....	47
7.3.1.	Geopolitičke aspiracije Hrvata	49
8.	Demografske perspektive Hrvata u Bosni i Hercegovini	51
9.	Geopolitičko pozicioniranje Hrvatske u Bosni i Hercegovini.....	53
10.	Zaključak	55
11.	Literatura	57
12.	Izvori.....	63
13.	Prilozi	VII

1. Uvod

Zbog specifičnog položaja Bosne i Hercegovine na mjestu preko kojega vode putovi iz Srednje Europe ka Maloj Aziji, prostor BiH tijekom povijesti bio je križište različitih kulturno-civilizacijskih krugova, ali i pozornica sukoba velikih sila u pozadini kojih su se odvijala masovna migracijska kretanja. Rezultat takvog iznimno složenog historijsko-geografskog razvoja, između ostalog, izuzetno je heterogena etničko-konfesionalna struktura Bosne i Hercegovine gdje na razmjerno malom prostoru susrećemo etničke i konfesionalne kontraste svjetskih razmjera. Demografske karakteristike oduvijek su imale značajne geopolitičke implikacije pa su tako religijske specifičnosti bile podloga srednjovjekovne i suvremene državnosti. Generalno, vjerska heterogenost u doba geopolitičke stabilizacije rezultirala je u multikonfesionalnoj kohabitaciji, dok je više puta instrumentalizirana za širenje sukoba, od kojih je posljednji takav bio devedesetih godina prošlog stoljeća. Prije rata, zbog nacionalne izmiješanosti stanovništva, često se Bosnu i Hercegovinu kolokvijalno nazivalo „leopardovom kožom“ - zemljom koju je zbog toga nemoguće „podijeliti“. Međutim, uslijedio je rat u BiH 1992.-1995. koji je prekinuo proces prirodnog razvoja bosanskohercegovačkog stanovništva. Dugo vremena se o razmjerima demografskih promjena, primarno uzrokovanih ratom, teško moglo išta egzaktno znati budući da se, zbog nemogućnosti postizanja konsenzusa triju vodećih nacionalnih stranaka, popis stanovništva nije proveo predviđene 2001. i 2011. godine. Poslije brojnih odgoda, pod pritiskom međunarodne zajednice, prvi poslijeratni popis stanovništva konačno je proveden 2013. godine.

Predmet ovog diplomskog rada su demografska kretanja u Bosni i Hercegovini, koja će se istražiti s geopolitičkog aspekta. Polazi se od pretpostavke da demografska kretanja uvelike određuju geopolitičku situaciju u BiH i *vice versa*. Poseban je naglasak na periodu od 1991. naovamo kada su se kao posljedica rata poremetili svi demografski tokovi i preoblikovala demografska struktura. Usporedba rezultata popisa iz 2013. s onim iz 1991. omogućit će nam da ustanovimo razmjere promjena u brojnosti i prostornom rasporedu etničkih skupina, koje imaju značajne geopolitičke implikacije.

1.1. Cilj i zadatak istraživanja

Rad je podijeljen u pet tematskih cjelina s pet osnovnih ciljeva. Prvi je cilj rada utvrditi karakteristike geopolitičkog položaja Bosne i Hercegovine kroz razradu geografskih faktora te međunarodnog okruženja kao temeljnih kategorija koje ga određuju. Drugi cilj rada je proučiti demografski razvoj Bosne i Hercegovine. Treći cilj rada je analizirati prostorni raspored etničkih skupina sa geostrateškog stanovništva. Četvrti cilj je istražiti demografske perspektive Hrvata u Bosni i Hercegovini te utvrditi razloge njihove depopulacije. Peti cilj rada je istražiti geopolitičko pozicioniranje Republike Hrvatske u BiH od uspostave bilateralnih odnosa pa do danas.

Zadaci rada uključuju analizu geografskog smještaja i položaja, prirodno-geografskih obilježja, prometno-geografskog položaja, oblika teritorija i administrativnog uređenja, odnosa BiH sa susjednim državama te utjecaja međunarodnih aktera na BiH, a sve to u svrhu što preciznijeg određenja geopolitičkog položaja BiH. Istraživanje etnodemografskog razvoja fokusira se na proučavanje epohalnih povijesnih događaja koji su odredili postojeću strukturu stanovništva. Za geostratešku analizu razmjesta stanovnika zadatak je definirati i prostorno odrediti etnikume te utvrditi njihove geostrateške osobine. Prilikom proučavanja demografske perspektive Hrvata u BiH fokus je na analizi *push* faktora iseljavanja te strukture naseljenosti. Proučavanje geopolitičkog pozicioniranja Hrvatske u BiH usredotočilo se na analizu odnosa Republike Hrvatske prema Hrvatima u BiH te politike naspram vlasti BiH.

1.2. Osnovne hipoteze

Na temelju postavljenog predmeta istraživanja, prostornog i vremenskog obuhvata, ciljeva i zadataka istraživanja, formulirano je pet hipoteza koje će se potvrditi ili opovrgnuti.

H1: Bosansko-hercegovački Hrvati, jedini od tri konstitutivna naroda, nemaju čvrstog saveznika među velikim silama koji bitno utječu na političke odnose u BiH.

H2: Bosna i Hercegovina sve je manje multietnička.

H3: Uz neriješeno pitanje unutrašnjeg uređenja BiH i ekonomske razloge, bitan čimbenik demografskog nazadovanja Hrvata u *postdaytonskom* razdoblju je nepovoljna struktura naseljenosti u smislu nepostojanja regionalnog centra s većinski hrvatskim življem.

H4: U slučaju secesije bio bi izazov obraniti teritorij Republike Srpske zbog brojnih nepovoljnih geostrateških osobina njezinog teritorija.

H5: Zbog depopulacije Hrvatima prijeti gubitak statusa konstitutivnog naroda.

2. Pregled dosadašnjih istraživanja i literature

Zbog svojih problemskih obilježja BiH je oduvijek bila interesantna znanstvenicima iz različitih polja. Poglavito je puno radova posvećenih BiH nastalo u periodu devedesetih kada je zbog krvavog ratnog sukoba bila u središtu svjetske pozornosti. O Bosni i Hercegovini objavljeno je, na različitim jezicima, mnoštvo knjiga, znanstvenih i stručnih radova, članaka u novinama sa šarolikim temama i različitim pristupima. Kompleksne fenomene etničkog čišćenja, politike i rata problematizirali su istraživači iz različitih polja: povjesničari, politolozi, geopolitičari i geostratezi, sociolozi, antropolozi i brojni drugi.

Zajedničko većini tih radova jest da obrađuju problematiku prilično usko s aspekta pojedine discipline. Dobar dio istraživača problematiku je promatrao kroz ideološku i nacionalističku prizmu, čime se stvarnost iskrivljavala do krajnjih granica vjerodostojnosti. Tako su u tumačenju pojedinih događaja i procesa prethodile gotove teze i zaključci kojima se nastojalo pravdati određene, redovito nacionalističke koncepcije. To je dovelo do proizvodnje velikog broja ideologema i mitomanskih sustava, teorija zavjera, gomilanja falsifikata, zanemarivanja čitavih povijesnih razdoblja (Luketić, 2014). U takvim okolnostima pravi je izazov razlučiti što je znanstveno relevantno, a što šund. Stoga sve što se pročita treba uzeti *cum grano salis*.

Posebno zanimanje za BiH iskazivali su hrvatski znanstvenici. Ivo Pilar, otac hrvatske geopolitike, svoj istraživački rad posvetio je BiH. Centralno djelo njegovog opusa je „Južnoslavensko pitanje“ objavljeno 1918. godine. Pod južnoslavenskim pitanjem Pilar je podrazumijevao geopolitički i geostrateški problem političkog i državnog organiziranja južnoslavenskog prostora i njegove sigurnosti, kao i problem borbe između Južnih Slavena, prvenstveno između Srba i Hrvata, za prevlast na Balkanu. Bez političkog i državnog individualiziranja južnoslavenskog prostora u Austro-Ugarskoj Monarhiji, Pilar je smatrao da se južnoslavensko pitanje ne može riješiti.

Poseban doprinos istraživanju problematike geopolitičkih odnosa u BiH dao je Radovan Pavić serijom članaka u Hrvatskom slovu, Fokusu i Vijencu. Pavić pruža pregled stanja u BiH nakon rata devedesetih godina. Jedan je od rijetkih koji u vezu dovode aktualnu geopolitičku situaciju s demografskim kretanjima. Svoja opažanja Pavić dopunjuje poučnim kartama i ilustracijama. U članku „Bosna i Hercegovina (ne) izlazi na more“ (2006) Pavić problematizira neadekvatan izlaz BiH na more. U članku „Proces zatora hrvatstva“ (2011a) iznosi temeljnu tezu o problemu BiH koja je po njemu borba za životni

prostor između Bošnjaka i Hrvata. Između ostalog, u članku „Hrvatstvo u BiH pred novim izazovima“ (2013) autor se bavio problematikom političko-teritorijalnog preustroja BiH.

O suvremenom demografskom razvoju BiH pisali su mnogi, uglavnom ekonomisti stoga je problematika poprilično usko obrađena, gotovo isključivo sa stajališta ekonomske struke. Većina autora ističe mozaičnu etničku strukturu kao bitnu pretpostavku za izbijanje sukoba, međutim malo radova ulazi u dublje analize etničkog sastava. Iznimka je Anđelko Akrap koji se u članku „Demografski kontekst raspada SFR Jugoslavije“ (2008) dotakao i BiH. Autor doduše ne ulazi u detaljne analize promjena etničke strukture po općinama već radi analizu isključivo na razini države. Razumijevanju političke situacije u BiH pridonijela je profesorica Mirjana Kasapović s Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu. Središnje mjesto u njezinoj bibliografiji zauzima knjiga „Bosna i Hercegovina - podijeljeno društvo i nestabilna država“ u kojoj autorica analizira društvene i političke odnosa u BiH. Valja istaknuti i Sašu Mrduljaša s Instituta Ivo Pilar koji je napisao niz članaka o ratu u BiH, s naglaskom na hrvatsko-bošnjački sukob i njegovim implikacijama na aktualnu političku situaciju te demografska kretanja stanovništva. Autor smatra da zbog međusobne ovisnosti prostora, političke prilike u BiH imaju najviše značenja za Hrvatsku. Valja spomenuti Duška Topalovića i njegovu knjigu „Balkanska Europa“ (2000) koja je izniman prilog shvaćanju geopolitičke realnosti u BiH. Ono što knjigu diferencira jest zamjetna količina geopolitičke kartografije. Iako je od objave ove knjige prošlo skoro 20 godina, aktualna je još i danas. U razumijevanju položaja Hrvata u bosansko-hercegovačkom društvu pomogla je knjiga Ivana Lovrenovića „Bosanski Hrvati - esej o agoniji evropsko-orijentalne mikrokulture“ (2010).

3. Pristup istraživanju

Polazišna metoda pri istraživanju problematike bila je prikupljanje podataka pretraživanjem i čitanjem relevantnih i dostupnih primarnih i sekundarnih izvora, uključujući knjige, znanstvene i stručne radove te članke u novinama i u internetskom obliku. Sam predmet rada i postavljeni ciljevi istraživanja zahtijevali su potrebu konzultiranja radova iz više znanstvenih područja, posebice demografije, geografije, političkih znanosti i povijesti. Otegotnu okolnost predstavljala je osjetljivost proučavane problematike kao i nepostojanje konsenzusa oko ključnih povijesnih, demografskih i geopolitičkih procesa. Stoga je postupcima analize, sinteze i logičkog zaključivanja te selektiranja i razmatranja relevantnih podataka posvećena posebna pažnja.

Preciznije, geopolitički položaj BiH vizualiziran je kartografski te razrađen metodom deskripcije. Povijesnom metodom se pokušao opisati tijek etnodemografskog razvoja BiH, budući da raditi kvantitativne analize ne bi imalo smisla s obzirom da, sve do provedbe prvog popisa stanovništva, ne postoje precizni i pouzdani podaci o sastavu stanovništva. Suvremeni demografski razvoj prikazan je statističkim i grafičkim metodama pomoću programa Microsoft Office (sastavnica Excel 2013) te vizualiziran kartografski uz pomoć alata ArcGIS 10.5. tvrtke ESRI, kako bi se uočile prostorne zakonitosti u razmještanju stanovništva. Statistički pokazatelji izrađeni su na temelju podataka Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine te stranice statistika.ba. Prilikom izrade kartografskih priloga kao slojevi, u GIS shapefile formatu, korišteni su podaci preuzeti sa stranica mapcruzin.com te andybeger.com.

Napokon, korištena je metoda terenskih indikatora koja ima značajnu ulogu u političkoj geografiji, posebno u etnički heterogenim područjima kao što je i BiH. Spomenuta metoda pruža mogućnost prevladavanja nedostataka onih metoda pomoću kojih na temelju dostupnih kvantitativnih podataka nije moguće dobiti relevantne rezultate. Primjerice, u političko-geografskom istraživanju, osobito u etnički miješanim sredinama, sasvim relevantni terenski indikatori mogu biti i obilježja na javnim i privatnim zgradama, institucijama, sakralnim objektima ili grobljima (Botic, 2018).

4. Politička geografija

Za političku geografiju, kao uostalom i za većinu znanstvenih disciplina, ne postoji jedna, općeprihvaćena definicija. Ipak, sve definicije uključuju pojmove politika i prostor. Prema R. Paviću politička geografija je disciplina unutar područja društvene geografije koja se bavi proučavanjem međuovisnosti politike i prostora, u najširem smislu (Pavić, 1974). Politička geografija predstavlja interakciju i međuovisnost geografije i politologije u čemu teritorijalizacija čini središnju komponentu. Teritorijalizacija pretpostavlja razumijevanje logike prostora u svrhu razumijevanja političkih, gospodarskih i povijesnih fenomena kroz analizu njihovih osobina oprostovanja (Pavić, 1984). Iako se nerijetko shvaća kao geografska lokacija, teritorij zapravo čini spoj prostora, ljudi koji ga naseljavaju i koncepta moći (Zorko, 2018).

Nemoguće je govoriti o političkoj geografiji, a pritom ne spomenuti geopolitiku. Riječ je o sveprisutnome pojmu, kako u znanstvenom diskursu tako i u svakodnevnom jeziku, oko kojeg još uvijek postoje nesuglasja. Rezultat je to negativne konotacije koju je pojam geopolitike stekao u razdoblju neposredno nakon Drugog svjetskog rata, kao posljedica raširene identifikacije tog pojma s njemačkom geopolitičkom školom iz 1930-ih, predvođenom Karlom Haushoferom, kojoj se dugo vremena predbacivala pretjerana bliskost s nacističkim režimom. U posljednje vrijeme ta je anatema ublažena i donekle odbačena (Klemenčić, 1995). Pojam geopolitike odbacivali su i mnogi politički geografi želeći se ograditi od tobožnje znanstvene neosnovanosti geopolitike. Brojni znanstvenici poistovjećuju geopolitiku s političkom geografijom tvrdeći kako se radi o jednoznačnim pojmovima. U literaturi je moguće pronaći i opise kako je geopolitika „primijenjena politička geografija“ ili „propagandistička verzija političke geografije“ (Klemenčić, 1995). Pavić (1987) ukazuje na nerazdvojivost elemenata trijade koju čini politička geografija u užem smislu kao znanost te geopolitika i geostrategija, čiji cilj nije spoznaja nego oblikovanje i operacionalizacija određenih državnih interesa, posebice dominirajućih središta globalne moći. Prema Paviću geopolitika je doktrina uporabe geografije i ostalih relevantnih sadržaja s ciljem afirmacije države i vojne moći, ostvarivanja interesnih sfera ili nekog oblika teritorijalne dominacije uopće.

Uz geopolitiku, geostrategija je još jedan termin koji se često koristi kako u znanstvenom diskursu, tako i u javnosti. Pojam geostrategija skovao je Giacomo Durando u svojem traktatu-manifestu „O talijanskoj nacionalnosti, političko-vojni esej“. Za Duranda

geostrategija je disciplina koja pokušava objasniti utjecaj geografije na vođenje ratova (Moreau Defarges, 2006). Geostrategija je dio vojne strategije, iako se ta dva pojma nerijetko koriste kao sinonimi premda se bitno razlikuju. Naime, geostrategija je isključivo vezana uz zemljište i vodi računa o stanju i uvjetima na terena: o smještaju, o položaju, o prostornim odnosima, o veličini i obliku nekoga teritorija, o udaljenostima, o problemima organizacije života, o fizičko-geografskim sadržajima (reljef i klima), o pristupačnosti, o položaj u okruženju, a bavi se i pitanjima izlaza na more, uspostavom koridora i definiranjem tamponskih funkcija itd. (Pavić, 2004).

4.1. Politička geografija u Hrvatskoj

Politička geografija u Hrvatskoj nema dugu tradiciju. U periodu do II. svjetskog rata moguće je govoriti isključivo o političko-geografskim elementima u djelima pojedinih autora. Kao prvi značajniji doprinos političkoj geografiji smatra se rad Ive Pilara „Politički zemljopis hrvatskih zemalja“ objavljen 1918. godine. Najistaknutiji politički geograf tog doba je Filip Lukas, do danas najdugovječniji predsjednik Matice Hrvatske, koji je bio jedini geograf koji je koristio pojam geopolitika. Uz spomenuti dvojac, političkom-geografijom bavili su se Stjepan Ratković i Nikola Peršić (Klemenčić, 1995). Korifej razvoja političke geografije u Hrvatskoj jest Radovan Pavić koji je počeo objavljivati početkom 60-ih godina prošlog stoljeća. Impresivan je popis njegovih više od stotinu objavljenih radova. Objavljivao je teorijske radove i regionalne političko geografske rasprave. Inovativan pristup, kontinuitet te brojnost i različitost tema koje idu ukorak sa svjetskom literaturom čine ga najznačajnijim globalnim geopolitičarom i geostrategom svoga vremena u Hrvatskoj (Zorko, 2014). Ostali su se hrvatski geografi bavili političkom geografijom tek usputno. Među njima se izdvajaju Andrija Bognar, Ivan Crkvenčić, Velimir Rogić, Duško Topalović, Mladen Klemenčić, Zoran Stiperski te Jurica Botić.

5. Geopolitički položaj Bosne i Hercegovine

Geopolitički položaj smatra se jednom od najvažnijih geopolitičkih kategorija jer prostorna lokacija nekog grada, regije ili države na Zemljinoj površini i međuodnos prema ostalim gradovima, regijama i državama uvelike određuje političke, vojne i gospodarske značajke navedenog prostora (Kurečić, 2001). Kao takav, geopolitički položaj je nezaobilazan predmet analize svih relevantnih geopolitičkih studija. Geopolitički položaj predstavlja skup geopolitičkih obilježja određene političko-teritorijalne jedinice, najčešće države. Pri tome valja naglasiti kako geopolitički položaj nije stalan i nepromjenjiv, već se radi o dinamičnoj kategoriji koja se mijenja uzimajući u obzir promjene u državi i njenoj okolini koje utječu na geopolitički položaj države. Prema Paviću geopolitički položaj je „vrsta geografske lokacije koja u obzir uzima faktore značajne za unutarnje političke prilike i još važnije vanjskopolitički položaj određene države“ (Pavić, 1973). Geopolitički položaj rezultanta je geografskih faktora i međunarodnog okruženja, stoga je za razumijevanje geopolitičkog položaja BiH, uputno spomenute kategorije razraditi na primjeru Bosne i Hercegovine.

5.1. Geografski faktori

Geografski faktori prva su skupina odrednica geopolitičkog položaja, a čine ih geografski smještaj i geografski položaj BiH, položaj velikih reljefnih cjelina u odnosu na BiH i prometno-geografski položaj BiH (Kurečić, 2001).

5.1.1. Geografski smještaj i položaj

U javnosti i medijima nerijetko se pojam geografskog smještaja pogrešno poistovjećuje s pojmom geografskog položaja. Naime, geografski smještaj je određen prirodnim, relativno nepromjenljivim obilježjima, zbog čega se smatra statičnim geografskim lokacijskim obilježjem, dok je geografski položaj određen društvenim i političkim obilježjima koja su promjenljiva u vremenu i stoga jest izrazito dinamično geografsko lokacijsko obilježje (Klemenčić, 2011). Bosna i Hercegovina smještena je na zapadnom dijelu regije jugoistočne Europe (Jahić i dr, 2014).

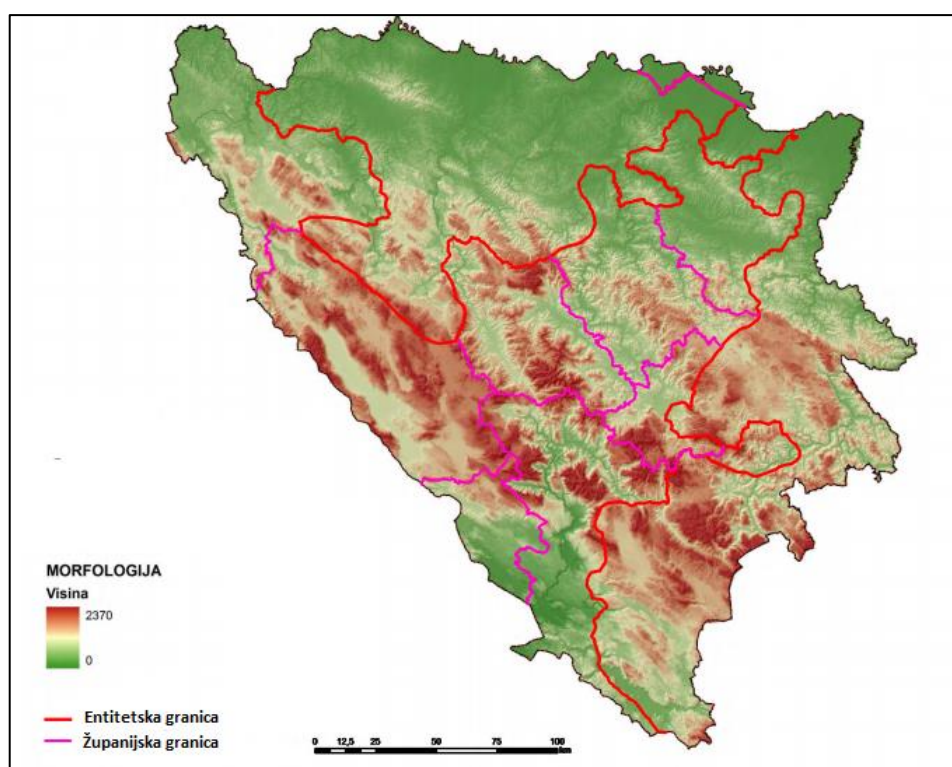
Sl. 1. Geografski položaj Bosne i Hercegovine

Geografski položaj BiH (Sl. 1) ima ključni i neprijeporni utjecaj na geopolitički položaj. Dok je bila u sastavu većih zajednica poput Osmanskog carstva i Austro-Ugarske nedostaci geografskog položaja BiH nisu bili toliko očigledni, da bi osamostaljenjem sve slabosti došle do izražaja. Položaj BiH nepovoljan iz razloga što je njezino pročelje takvo da ona za svoj izlaz u svijet maksimalno ovisi o Hrvatskoj i u primorskom (Rijeka, Ploče, Split), i u kopnenom pogledu, i to prema Zapadu i Istoku (Pavić, 2016).

5.1.2. Prirodno-geografska obilježja

U reljefnom smislu BiH je pretežno gorovita država (Sl. 2). Iznad 200 m nadmorske visine je 85,8 % državnog teritorija (Klemenčić, 1997). Najveći dio teritorija zauzima gorski masiv Dinarida koji je najširi upravo na prostoru BiH. Glavni planinski lanci pružaju se u dinarskom smjeru (sjeverozapad–jugoistok) u dužini od oko 400 km. Najviše planine uzdižu se linijom razvodnice crnomorskog i jadranskog sliva. Tek u rubnim sjevernim i južnim dijelovima teritorija Dinaridi se spuštaju; na sjeveru u nizinsku Posavinu, a na jugu

u hercegovački krš. Pri tome, idući prema jugu planine (Čabulja 1.780 m, Čvrsnica 2.228 m, Velež 1.967 m, Prenj 2.155 m, Bjelašnica 1.867 m) su više i najčešće padaju strmo i terasasto, a prema sjeveru (Grmeč 1.604 m, Manjača 1.236 m, Čemernica 1.339 m, Vlašić 1.943 m, Konjuh 1.326 m, Javor 1.552 m) su niže i lagano se spuštaju, postupno prelazeći u nizinu (Najetović, 2018). U prirodno geografskom pogledu BiH sastoji se od peripanonske Bosne, središnjeg planinskog prostora (Srednja Bosna i Bosansko-hercegovački visoki krš) i niske Hercegovine. Peripanonska Bosna (Bosanska Posavina) je oko 80 km širok pojas nižeg zemljišta uz Savu ispresijecan otočnim planinama. Savska ravnica prodire ka jugu dolinama rijeka Une i Sane, Vrbasa, Bosne i Spreče te Drine.

Sl. 2. Reljefna struktura Bosne i Hercegovine

Izvor: Uredio autor prema Spahić i Jahić 2014

Srednja Bosna je područje između peripanonskog dijela BiH na sjeveru i bosansko-hercegovačkog visokog krša na jugu (Klemenčić, 1997). U njezinu središtu se ispinju Vranica (2.110 m), Šćit (1.780 m) i Bitovnja (1.700 m). Najprostranija dolina planinskog područja je sarajevsko-zenička zaval. Visoka Hercegovina odijeljen je od srednje Bosne Grmečom, Smetnicom, Vitorogom, Radušom, Bitovnjom, Treskavicom, Lelijom i Magličem. Prijevoj Ivan sedlo (959 m) između planina Bitovnje i Bjelašnice povezuje dvije velike cjeline države: naseljeniju te šumama i obradivim zemljištem bogatiju Bosnu

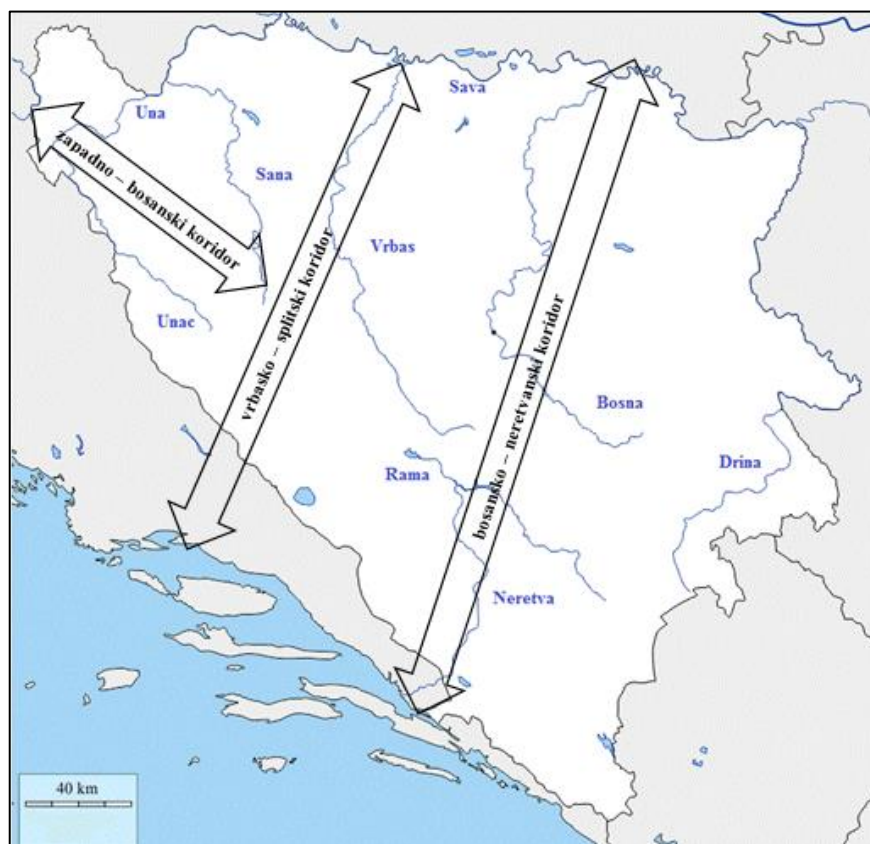
na sjeveru, te manju, krševitu Hercegovinu na jugu. Osim prednosti centralnog smještaja, Ivan-sedlo ima sličnu ulogu kao Brenner, Splugen i Gotthard u srednjealpskome prostoru jer se iz njega može prijeći preko planine samo jednim usponom. Osim toga, pristup do samog sedla s jedne i druge strane ne stvara velike teškoće (Lukas, 1997). U Visokoj Hercegovini, kao što joj ime sugerira, razvijen je krš, a brojna su i polja u kršu od koji su najveća Livanjsko (405 km²), Nevesinjsko (188 km²), Glamočko (129 km²), Duvanjsko (121,6 km²) i Kupreško (94,8 km²). Niska Hercegovina dio je sredozemnog prostora, a sastoji se od vapnenačkih zaravni, polja u kršu (Posuško blato, Popovo polje, dio Imotsko-bekijskog polja) te nizina uz rijeku Neretvu i njene pritoke.

Bosna je zemlja slabe unutrašnje kohezije. Iako je riječna mreža gusta, u BiH ne postoji jedna velika centralna plovna rijeka s razgranatim porječjem koja bi integrirala prostor u jednu cjelinu (Sl. 3). Naprotiv, BiH se u reljefnom smislu sastoji od niza manjih, odvojenih i slabo povezanih dolina koje su i svojevrsne izolirane gospodarske cjeline (Klemenčić, 1997).

5.1.3. Prometno-geografski položaj

Prometno-geografski položaj ima posebno geopolitičko značenje. Prometna mreža povezuje skup aktivnosti (ekonomskih, kulturnih i političkih) u unutrašnjem i međunarodnom prometu. Stoga politička organizacija prostora (kao i ekonomska) ovisi o prohodnosti i pristupačnosti toga prostora (Grčić, 2000, 197). Pri ocjeni prometno-geografskog položaja BiH glavnina autora se slaže da je nepovoljan budući da BiH ima periferan položaj u odnosu na glavne prometne i životne koridore (jadranski, posavski i moravski). Naime, iako je BiH smještena u centralnom dijelu Jugoistočne Europe te predstavlja najkraću vezu između Srednje Europe i Male Azije, zbog nepristupačnosti bosansko-hercegovačkog teritorija (Dinaridi), spomenuta veza se ostvaruje kroz moravsko-varždarsku dolinu koja ima prvorazredno tranzitno značenje. Dakle, BiH zaobilaze najvažniji međunarodni prometni pravci, a dva koja ju dodiruju Posavski i Jadranski, ne prolaze njezinim teritorijem. Jedini međunarodni koridor koji prolazi područjem BiH je Vc, međutim izgradnja prometnica na njegovoj trasi ide u vrlo sporom ritmu (Musa, 2014). Konačno, BiH spada među rijetke zemlje za koje se u pomorskom smislu kaže da su u nepovoljnom geografskom položaju. Tomu je tako jer, iako na području Neumskog zaljeva (20 km) izlazi na more, BiH ne ostvaruje fizički dodir s međunarodnim vodama, a samim time nema prava proglasiti epikontinentalni, odnosno gospodarski pojas, niti crpiti

bogatstva iz toga pojasa, bilo da je riječ o živim bogatstvima ili plinu i nafti (Rudolf, 2009).

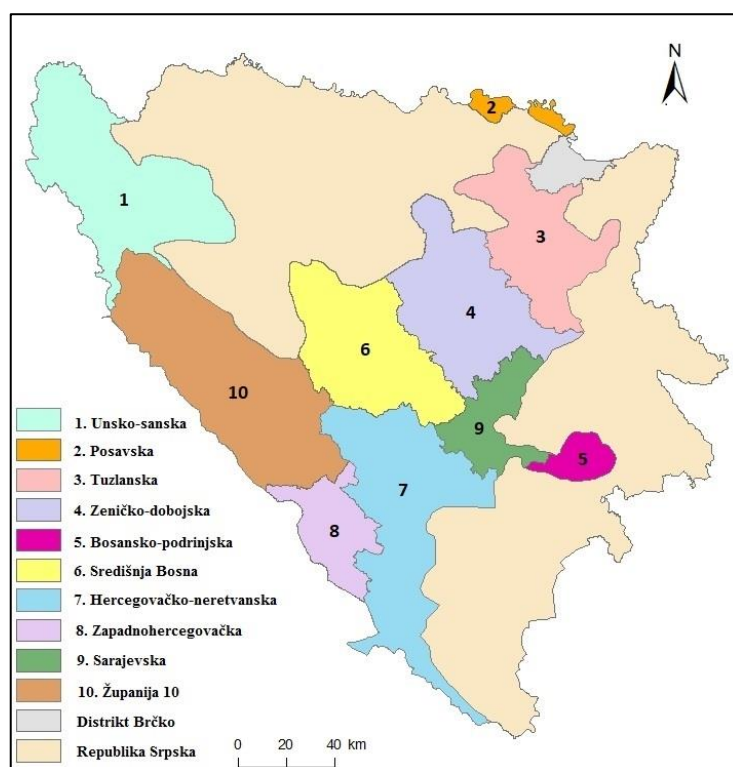
Sl. 3. Glavni prometni koridori u Bosni i Hercegovini

Svojevrsan je paradoks činjenica da rubne dijelove teritorija BiH karakterizira fizička otvorenost, dok istovremeno u središnjem dijelu dominiraju reljefne prepreke. Stoga, glavnina teritorija BiH gravitira Hrvatskoj koja je za BiH svojevrsni „prozor ka svijetu“. Osim reljefnom otvorenosti i teritorijalnim oblikom, upućenost BiH na Hrvatsku uvjetovana je i geoekonomskom uzajamnošću (Klemenčić, 1997). Posavina, Pounje i niska Hercegovina prometno-geografske su spojnice BiH s Hrvatskom. Iako rijekom Savom prolazi granica između dviju država, Sava nema diobno značenje jer teče širokom ravninom, a svaka dolinska rijeka s dolinskom proširenom ravnicom, ako je prebrodiva ujedinjuje jedno i drugo obalno stanovništvo i stvara među njima etničke i gospodarske veze. Sava dakle povezuje slavonsku i bosansku Posavinu u jednu geografsku cjelinu s nizom dvojnih naselja poput Bosanskog i Slavonskog Broda, Bosanskog i Slavonskog Šamca (Lukas, 1997). Također, iako ima vlastiti izlaz na more, za BiH je funkcionalniji pristup Jadranu preko hrvatske luke Ploče.

S druge strane, takav opseg međuzavisnosti nije izražen na granici BiH sa Crnom Gorom i Srbijom. Prometno povezivanje sa Crnom Gorom otežavaju planinski masivi, a Podrinje najvećim dijelom razdvaja BiH od Srbije. O tome da je Drina uistinu velika granična rijeka potvrđuje da je njome išla granica između Zapadnog i Istočnog rimskog carstva, poznatija kao granica civilizacija. Naime, Drina rastavlja BiH i Srbiju pošto se uvukla između planina, te ne postoje prometne doline koje bi objedinjavale prostor. Tek u krajnjem donjem dijelu toka, kako se približava Savi, Drina se spušta u nizine pa je tako BiH jedino na području semberijskog ruba BiH adekvatno povezana sa Srbijom.¹

5.1.4. Oblik teritorija i administrativno-teritorijalno uređenje

Bosna i Hercegovina ima kompaktan teritorij u obliku jednakostraničnog trokuta. Međutim, zbog manjka unutrašnje kohezije kompaktnost gubi na značenju. *Postdaytonska* BiH administrativno je podijeljena na dva entiteta: Federaciju BiH (u daljnjem tekstu FBiH) koja se prostire na oko 51% teritorija i Republiku Srpsku (u daljnjem tekstu RS) koja zauzima površinu od oko 49% teritorija te zasebnu jedinicu Distrikt Brčko.

Sl. 4. Županije Federacije Bosne i Hercegovine

¹ Semberija - nizinski kraj u sjeveroistočnoj BiH, između Save i donjega toka Drine

Teritorij Distrikta Brčko u administrativnom smislu je neovisni entitet unutar BiH, svojevrsni kondominij oba entiteta. (Proroković, 2012). Distrikt je inauguriran 2000. s neuvjerljivim objašnjenjem da je takav status nužan zbog etničke šarolikosti grada i nemogućnosti njegovog svrstavanja u neki od dva entiteta. Ustvari, riječ je o koridoru širokom petnaestak kilometara preko kojega je u smjeru jug-sjever povezana Federacija BiH sa svojim posavskim dijelom, te preko kojega je u smjeru zapad-istok povezan banjalučki dio s ostatkom Republike Srpske. Washingtonskim sporazumom iz 1994. godine inaugurirana je FBiH koja je podijeljena na 10 županija/kantona (Sl. 4) kako bi se spriječila centralizacija.

5.2. Međunarodno okruženje

Za razliku od geografskih faktora položaja koji se relativno sporo mijenjaju, međunarodni položaj znatno je dinamičnija kategorija. Međunarodno okruženje pojedine države, čine ostale države i njihova politika prema dotičnoj. U tom kontekstu razlikuju se države koje izravno graniče s promatranom državom i države bližeg geografskog okruženja, u slučaju da utječu na geopolitički položaj navedene države. Zato se geopolitički položaj pojedine zemlje gotovo uvijek razmatra prema ostalom dijelu svijeta, a to u određenim okolnostima može čak biti važnije od determinizma samog geografskog položaja dotične države (Pađen, 2000). Međunarodno okruženje prostor je neograničenih interesnih sučeljavanja, posebice nacionalnih država. Njihova projicirana globalna, posebno gospodarska i vojna moć oblikuje složenost sučeljenih interesa, što često predstavlja izvor nevidljivih procesa i oblika suvremenih sigurnosnih prijetnji i ugroza (Lozančić i Fuerst-Bjeliš, 2017).

Glavni akteri u geopolitičkom poretku su države jer su uz još pojedine manje važne političko-teritorijalne jedinice jedini čimbenici koji imaju uporište u teritoriju, teritorijalno su određene, imaju teritorij na kojem imaju suverenitet. Napokon, države su danas jedini akteri u međunarodnom sustavu koji imaju instrumente za zaštitu vlasti na svojem teritoriju i za projekciju vojne moći na teritorij drugih država. Postoje iznimke kao države bez vojne sile (npr. Kostarika) te postoje snage međunarodnih organizacija (npr. UN) čija vojna sila je sastavljena od vojne sile država članica organizacije (Kurečić, 2004).

5.2.1. Susjedne države

Budući da Bosna i Hercegovina nije nacionalna država jednog naroda, stoga je ona vrlo ranjiva i podložna utjecajima susjednih država. S površinom od 51.597 km² BiH se ubraja u red malih država. Zbog kompaktnog teritorijalnog oblika BiH graniči samo s tri države, usprkos činjenici da morska granica ima vrlo mali udio u ukupnoj granici. Ukupna duljina granica BiH iznosi 1538 km, pri čemu je granica s Hrvatskom duga 932 km, sa Srbijom 357 km, dok je najkraća sa Crnom Gorom i iznosi 249 kilometra (Klemenčić, 1997).

U geopolitičkome smislu Srbija predstavlja za BiH nepovoljno političko okruženje. Naime, BiH je početkom 90-ih pretrpjela agresiju bosansko-hercegovačkih Srba kojima je pomagala Srbija (Kurečić, 2001). I danas je Srbija glavni saveznik Republike Srpske čiji lideri sve glasnije iskazuju secesionističke stavove. Dušan Proroković navodi nekoliko razloga zbog kojih je RS važna za Srbiju: 1) omogućava povezanost središnje Srbije s Jadranom 2) stvara pritisak na zapadne granice Crne Gore gdje Srbija ima interese 3) prekida neoosmanski projekt tzv. Zelene transverzale 4) posjeduje Drinu koja je za Srbe mitska rijeka (Proroković, 2015). Odnosi ovih dviju država opterećeni su teritorijalnim sporovima i problemom procesuiranja ratnih zločina (Kasapović, 2005).

I dok za Srbiju možemo ustvrditi kako u potpunosti predstavlja negativno geopolitičko okruženje za BiH, kod Hrvatske situacija nije baš jasna. Kritičari hrvatske politike prema BiH Hrvatskoj zamjeraju sudjelovanje u ratu u BiH pri čemu im posebno smeta ulazak hrvatskih trupa na teritorij BiH. S druge strane, njihovi oponenti naglašavaju kako je Hrvatska zbrinula velik broj izbjeglica iz BiH-a te pomogla osloboditi velik udio teritorija BiH od srpske okupacije.

Danas je, za razliku od devedesetih godina, hrvatska politika prema BiH konstruktivnija. Hrvatska podržava teritorijalnu cjelovitost BiH te kao članica NATO-a i Europske Unije pomaže BiH na njezinome euroatlantskom putu. Govoriti o geopolitičkom položaju BiH, bez spomena Hrvatske naprosto je nemoguće jer Hrvatska i BiH, zbog specifičnog položaja, čine jednu geopolitičku cjelinu promatrajući os Vukovar-Dubrovnik. Pri tome Hrvatska predstavlja svojevrsnu „geopolitičku potkovu“ BiH-a (Klemenčić, 1997). U prošlosti je ta činjenica bila argument hrvatskim nacionalistima za negiranje državnosti BiH. O povezanosti dviju država najbolje svjedoči podatak kako ukupna duljina granice

između dviju država iznosi 932 km, što ju svrstava na sedmo mjesto najduljih granica između dviju europskih država. S obzirom da upravo preko Hrvatske vode sve najvažnije veze BiH s ostatkom Europe, Hrvatska je za Bosnu i Hercegovinu svojevrsan „prozor u svijet“. Uostalom, Bosna i Hercegovina koristi hrvatsku luku Ploče za međunarodnu razmjenu. Uz jačanje trgovinske razmjene, obje države bi trebale surađivati na što boljem valoriziranju koridora Vc koji povezuje Istok i Jug Hrvatske, a ujedno omogućuje uključenje BiH u glavnu europsku prometnu mrežu, te globalni europski društveni i ekonomski sistem. Kao i kod Srbije, odnosi ovih dviju država opterećeni su teritorijalnim sporovima, problemom procesuiranja ratnih zločina te problemom statusa predratne imovine gospodarskih subjekata (Jelin-Dizdar, 2018).

Crna Gora najstabilniji je dio političkog okruženja BiH, posebice otkad je ulaskom Crne Gore u NATO savez potvrđena euroatlantska orijentacija Crne Gore. Povijesno gledano ove dvije države nisu imale neke veće nesuglasice što je posljedica činjenice da ih dijeli visoki planinski niz Dinarida. Upravo se najviša planina BiH Maglić (2.386 m) nalazi na granici dviju država. Da su odnosi dviju država dobrosusjedski potvrđuje potpisivanje Sporazuma o granici između Bosne i Hercegovine i Crne Gore koji je prvi sporazum o razgraničenju potpisan između država nekadašnjih republika bivše SFR Jugoslavije.

5.2.2. Međunarodni akteri

Na prostoru BiH isprepliću se različiti kulturno-civilizacijski krugovi stoga su brojne, nerijetko i znatno udaljene, države zainteresirane za događanja u BiH. Posebno je to bilo izraženo devedesetih godina prošlog stoljeća kad se zbog najkrvavijeg ratnog sukoba u Europi poslije II. svjetskog rata bosansko pitanje internacionaliziralo. Potpisivanjem *Daytonskog* sporazuma, koji je označio prestanak rata u BiH, fokus međunarodne zajednice se prebacio na nova konfliktna žarišta u svijetu. Ipak, utjecaj međunarodnih aktera u BiH i dalje je izražen, kao u rijetko kojoj državi na svijetu jer BiH kao država nije moguća bez angažmana međunarodne zajednice. Također, činjenica da je BiH multietnička država podijeljenog unutrašnjeg suvereniteta pruža mogućnost geopolitičkog pozicioniranja većeg broja aktera. Međunarodni akteri koji se tradicionalno zanimaju za stanje u BiH su SAD, EU, Rusija, islamske države (Turska, Saudijska Arabija i Iran) te Sveta Stolica. Iako islamske države nemaju identično unutarnje uređenje ni vanjsku politiku te nisu institucionalno povezane poput država Europske unije, takav način njihova

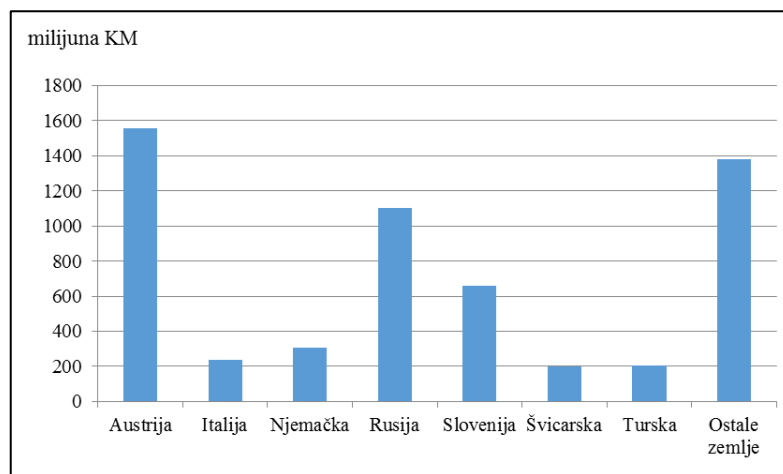
grupiranja opravdan jer je pripadnost islamskoj vjeri bitan razlog njihovog djelovanja u Bosni i Hercegovini (Botać, 2013).

Sjedinjene Američke Države odigrale se ključnu ulogu u rješavanju rata u BiH, prvo sklapanjem Washingtonskog sporazuma 1994. kojim je okončan hrvatsko-bošnjački sukob te ustrojena Federacija, te 1995. kroz vojno djelovanje NATO-a protiv srpske strane u BiH i sklapanje *Daytonskog* mirovnog sporazuma kojim je BiH postala složena dvoentitetska država triju državotvornih naroda. Općenito, za SAD Bosna i Hercegovina predstavlja primjer uspješne primjene intervencionizma iz 1990.-ih unatoč svim nesavršenostima mirovnog sporazuma (Picula, 2014). Cilj američke vanjske politike i dalje je BiH kao jedinstvena, demokratska i unutarnjim ustrojem složena država. Na političko-kulturnoj razini SAD zagovornik je multikulturalnosti jer je koegzistencija kultura temelj opstanka SAD-a. Suprotno nekim tumačenjima, za SAD BiH nije od velike geostrateške važnosti. Naime, za projekciju svoje zrakoplovne moći u ovom dijelu svijeta SAD imaju dovoljne već postojeće oslonce u Italiji (Padska nizina, Sicilija i dr.) i u Grčkoj (Kreta), sa služnostima u Turskoj i u nekim drugim zemljama. U takvom rasporedu baza SAD ne trebaju ni jednu lokaciju u BiH za nadregionalno vojno djelovanje. Stoga je vojni angažman SAD u BiH jedino u funkciji ostvarivanja „*daytonskih*“ ciljeva (Topalović, 2000). Dolaskom Georgea W. Busha (mlađeg) za predsjednika SAD-a, BiH izlazi iz fokusa američke vanjske politike, a SAD-u prioritetna postaju događanja na Bliskom istoku i u Srednjoj Aziji. U posljednje vrijeme primat unutar međunarodne zajednice u odnosu prema BiH počeli su preuzimati europski partneri SAD-a.

Europska unija mozaik je različitih država, stoga ne postoji jedinstven stav u odnosu na BiH. Dominanta linija u EU zalaže se za BiH kao građansku državu te za njezino pridruživanje EU. U skladu s tim Europski parlament usvojio je Rezoluciju o napretku BiH prema EU (2017) čime su prijedlozi o BiH kao građanskoj državi dobili svoju platformu. Predvodnica politike EU je Njemačka koja je posebno gorljivi zagovornik koncepta Bosne i Hercegovine kao građanske države koju predlažu bošnjački lideri. Tradicija međusobnih simpatija Muslimana (Bošnjaka) i Nijemaca postoji još od Bismarcka koji je smatrao da bez Balkana Njemačka nije u stanju kontrolirati Srednju Europu (Plevnik, 1997). Generalno, strateški interes Njemačke je prodor na jugoistok, što bliže naftnim izvorima, stoga Njemačka održava tradicionalno dobre odnose, ne samo s Turskom, već i s islamskim svijetom uopće. Interes prema prostoru BiH Njemačka je inicijalno pokazivala

indirektno kroz politiku Austro-Ugarske, a poslije I. svjetskog rata i direktno. Danas je utjecaj Njemačke u BiH posebno prisutan u ekonomiji, što najbolje potvrđuje da je njemačka marka postala platežno sredstvo u BiH. Njemačka je i najvažniji trgovinski partner BiH. Njemačka je danas vodeći promotor bošnjačkih interesa u EU kada su u pitanju europske integracije, kroz njemačko-britansku inicijativu i berlinski proces. Iako je posljednjih godina pokazala veći interes za BiH, angažman Njemačke u BiH nije polučio značajnije rezultate.

Rusija, koja je danas puno angažiranija na Balkanu, u novije vrijeme utječe na geopolitičku situaciju u BiH, za razliku od perioda neposredno nakon pada komunizma kada nije imala moć oblikovanja političkih, sigurnosnih i ekonomskih tokova izvan svojeg okruženja. Osnovni model širenja ruskog utjecaja na bivše komunističke države, pa tako i na BiH je vojna neutralnost, odnosno zaustavljanje zapadnjačkog projekta „širenja demokracije“ na istok. Naime, Rusija nije u mogućnosti pružiti konkretan geopolitički aranžman u obliku članstva u ekonomskom ili vojnom savezu (Varga, 2018). Eksponent ruske politike u BiH su Srbi s kojima Rusi, po pravoslavnoj liniji, dijele duboke povijesne veze. Primarni cilj Rusije u BiH je obraniti RS, koja će zauzvrat onemogućiti ulazak BiH u NATO savez. Prisutnost Rusije u Republici Srpskoj vidljiva je na gospodarskoj razini, osobito u energetske sektoru (rafinerija u Bosanskom Brodu), a činjenica da je od 2004. do 2013. u BiH uložila više od milijardu KM potvrda je ruske prisutnosti (Marić i Matić, 2018).

Sl. 5. Inozemna izravna strana ulaganja u BiH u mil. KM (2004. - 2013.)

Izvor: Marić i Matić, 2018

Daytonski sporazum označio je prekid ratnih sukoba, međutim otežao je funkcioniranje Bosne i Hercegovine kao države. Takva nefunkcionalnost u geopolitičkom smislu otvorila je mogućnost prodora različitih novih interesa na ovom području, pored država tradicionalno zainteresiranih za BiH, što u budućnosti može uvelike promijeniti

geopolitičku sliku i odnose snaga. To se prvenstveno odnosi na projekte pomoći i utjecaj iz Turske, Saudijske Arabije i Irana (Zorko, 2017).

Kao jedan od najvažnijih međunarodnih faktora u BiH u posljednjih nekoliko godina profilirala se Turska, koja je zainteresirana za pitanja u BiH na osnovici tradicije, jer je za današnju Tursku povijesna Osmanlijska BiH uspješna priča (Pavić, 2011b). Paralelno s dolaskom Recepta Tayyipa Erdoğana na vlast može se pratiti početak provođenja politike neoosmanizma. Suvremeni ideolog neoosmanizma kao spoja islamizma, turskog nacionalizma i osmanskog imperijalizma je Ahmet Davutoğlu, bivši turski ministar vanjskih poslova i premijer. On u svojoj knjizi "Strategijska dubina" propovijeda jačanje turskog utjecaja na područje bivšeg Osmanskog carstva. Davutoğlu tako podsjeća na tzv. osmansku osovinu u kontekstu "historijskih zona utjecaja", a Bošnjake i Albance postavlja kao bazu za interese moderne Turske jer su se identificirali s osmanskom kulturom (Davutoğlu, 2014). Turska još uvijek smatra BiH svojim ekskluzivnim područjem utjecaja i dolazi u sukob sa Saudijskom Arabijom i Iranom za primat među Bošnjacima u BiH. Odlaskom Davutoğlua s važnih funkcija Turska je dobrim dijelom odustala od „Strategijske dubine“. Nova doktrina u politici Turske prema BiH se usmjerila prema realnom pozicioniranju Turske kao regionalne sile koja će djelovati poglavito na harmoniziranju odnosa muslimana i Srba, koji imaju dugu zajedničku povijest (Polović, 2018). Turski utjecaj u BiH vidljiv je u na ekonomskom polju, ulaganju u kulturne i turističke projekte. Otvaranje čitavog niza škola, koledža, studentskih domova, a obnova mosta Mehmeda Paše Sokolovića u Višegradu također jedan od primjera. Međutim, odnos Turske prema BiH nije jednoznačan. Usprkos pritiscima bosansko-hercegovačkih lobista Turska je priznala BiH tek početkom 1992. godine. Nadalje, brojni bošnjački intelektualci ukazuju kako turska ulaganja u BiH nisu razmjerna idiličnim odnosima dvaju naroda. Kao primjer se obično navodi činjenica da Turska i Srbija imaju nekoliko puta veću trgovinsku razmjenu (Sl. 5.).

Saudijska Arabija je bila među prvim državama koje su priznale Bosnu i Hercegovinu. Kao i Iran, Saudijska Arabija donirala je novac za naoružanje Armije Bosne i Hercegovine. Za razliku od Irana, čiji su kontakti i pomoć prvenstveno bili usmjeravani službenim kanalima i namijenjeni ministarstvima obrane i unutarnjih poslova u Sarajevu, utjecaj što ga je u Bosni i Hercegovini u posljednjih dvadesetak godina, na razne načine, ostvarila Saudijska Arabija, znatno je primjetniji i po svemu sudeći – dugotrajniji (Azinović, 2007). Pod tim se

prvenstveno misli na sredstva uložena za podršku „islamskim aktivnostima“ u BiH u skladu sa saudijском politikom širenja vehabijskog tumačenja islama. O razmjerima ulaganja govori podatak da je samo izgradnja Centra Kralj Fahd u Sarajevu koštala oko 9 milijuna eura (Azinović, 2007). Osim toga Saudijska Arabija podržava brojne infrastrukturne projekte u dominantno bošnjačkom dijelu BiH.

Iran je još jedna u nizu država zainteresiranih za događanja u BiH. Vidjevši priliku da dobije uporište u Europi, Iran je pružio veliku pomoć BiH tijekom rata, kako u obliku oružja za vrijeme embarga UN-a, tako u obliku ljudstva (Huntington, 1998). Također, Iran je bio među prvim državama koje su priznale BiH i među prvima je otvorio ambasadu u Sarajevu. Kako su se mir i stabilnost postupno vraćali u BiH, iranska pozicija u BiH bivala je ugroženija. Naime, uvjet Zapada za napredak BiH na euroatlantskom putu bilo je distanciranje od Irana. Još jedan znak slabljenja odnosa je uslijedio kad je Iran počeo zahtijevati vize za bosanske državljane i ukinuo direktne letove između Sarajeva i Teherana. Usprkos manjem utjecaju u BiH, Iran je i dalje zadržao svoju prisutnost, s TV-kanalom, radiostanicom te Iranskim kulturnim centrom za kojeg se sumnja da ga koriste kao paravan za obavještajno djelovanje (URL 2).

Važan utjecaj na geopolitičku situaciju u BiH ima i Sveta Stolica. Kada govorimo o vatikanskoj, odnosno papinskoj diplomaciji, bitno je na početku razjasniti nekoliko nedoumica. Naime, u gradu Rimu, glavnom gradu Italije, egzistiraju dva međunarodnopravna subjekta. Prvi je Država Vatikanskoga Grada, skraćeno Vatikan, a drugi je međunarodnopravni subjekt Sveta Stolica, odnosno središte i sjedište Katoličke crkve kao izraz pravne i državne osobnosti Crkve (Raos, 2012). Dok Država Vatikanskog Grada, baš poput ostalih europskih mikrodržava (državica kao što su San Marino i Monako) nema velikoga međunarodnopolitičkog ni diplomatskog značenja, Sveta Stolica aktivan je i važan subjekt međunarodne politike te članica Ujedinjenih naroda te Organizacije za europsku sigurnost i suradnju (Raos, 2012).

Sveta Stolica je vodila aktivnu i konstruktivnu politiku prema BiH podupirući njezinu samostalnost, zalažući se za obustavljanje rata te očuvanje teritorijalne cjelovitosti BiH. Preko Caritasa pružana je humanitarna pomoć diljem BiH. Svetoj Stolici su bosansko-hercegovački Hrvati strateški važni kao jedna od najistočnijih katolička zajednica u Europi. U međunarodnoj zajednici Sveta Stolica se ustrajno zalagala za jednakopravan položaj svih naroda u BiH, napose Hrvata katolika čija su se prava stalno gazila. To nam potvrđuju i riječi vrhbosanskog nadbiskupa Puljića: „Crkvi je stalo da na ovim prostorima preživi i

djeluje Crkva koja je bila vrlo životna posebno brojnim vjerničkim obiteljima, brojnim duhovnim zvanjima i živeći s drugima i drugačijima bila je stalno izazivana da svjedoči svoj identitet“ (Puljić, 2015).

Međutim, moralna načela Crkvi priječe da se zalaže za samo jedan narod, već Crkva traži jednaka prava za svakog čovjeka. Također to ne znači da će Vatikan podržati svaku hrvatsku politiku. Pitanje je kako bi Sveta Stolica reagirala na ideju Trećeg entiteta kojeg zagovaraju hrvatski politički prvaci u BiH. Naime, za Crkvu je neprihvatljiva, bila i ostala, etnička podjela države. Stoga je u poslijeratnim vremenima papa dolazio i u “muslimansko Sarajevo” i “pravoslavnu Banja Luku” želeći time pokazati „i ovo je katolička zemlja“. Dio Hrvata posebno je zamjerio izjavu pape Franje da je Sarajevo „europski Jeruzalem“ budući da je danas Sarajevo poprilično etnički homogeno te da se značajno smanjio broj Hrvata. Zamjeraju i činjenicu što nijedan od trojice papa koji su posjetili BiH nisu došli u Mostar i Međugorje.

Zbog otežanog funkcioniranja BiH kao države u *postdaytonskom* periodu sve glasnije se mogu čuti ideje o reviziji *Daytonskog* sporazuma. Ipak, prevladavajuće stajalište ključnih međunarodnih aktera, kojima uzgred BiH danas nije pretjerano važna, jest sačuvati *status quo* u uvjetima opasne secesionističke politike RS. Stoga, sve glasniji zahtjevi Hrvata za političkom emancipacijom, iako deklarativno izazivaju razumijevanje međunarodnih političara, u praksi ne nailaze na podršku.

5.3. Povijesni razvoj geopolitičkog položaja

Od srednjovjekovne Bosne, pa sve do danas bitna značajka geopolitičkog položaja BiH je promjenjivost. Tijekom povijesti geopolitički položaj se, kao i državne granice, često mijenjao; bilo je razdoblja kad je bio povoljniji, odnosno manje povoljan. Državom dominira Dinarski gorski masiv koji otežava kretanje stoga je teritorij BiH oduvijek imao položaj zone razdvajanja moćnih sila odnosno ulogu vječite tampon zone ili "*cordon sanitaire*" (Musa, 2014). Povijesno gledano, BiH se nalazila na pravcima osvajanja velikih sila pa je tako prostor BiH bio klin osmanskog prodora u Europu, te objekt austrijskih težnji za širenjem na istok. Takav granični geografski položaj uz ostale geografske karakteristike uvelike je odredio geopolitičku osjetljivost tog prostora, zapravo – međuprostora – kao što je BiH (Pavić, 2012a). Međuprostor se definira kao granični teritorij između većih središta moći koje osvajalaštvom/povlačenjem bitno utječu na njegovu političku i gospodarsku sudbinu, zbog čega je geopolitička sudbina međuprostora

uvijek nepovoljna. Problem međuprostora je da se na povijesnim odnosima snaga, država ne može trajno uspostaviti (Pavić, 2012a).

Posljedica takvog položaja je zakašnjela i nestabilna državnost BiH. Pa ipak, Bosna je jedna od povijesnih zemalja u Europi, s gotovo neprekinutom poviješću kao izrazita geopolitička cjelina od srednjega vijeka do dana današnjega (Malcolm, 1995). Posljedica takvog burnog povijesnog razvoja BiH heterogena je konfesionalno-etnička struktura, jedinstvena u europskim okvirima. Bosanske vjerske specifičnosti bile su temelj njezine srednjovjekovne (heretička Crkva bosanska) kao i današnje (islam) državnosti. Narodno nejedinstvo podloga je dezintegracijskih silnica (Klemenčić, 1997). Bez obzira na malu površinu, periferan geografski položaj, oskudne prirodne resurse i mali broj stanovnika BiH je uvijek bila geopolitička relevantna. Rezultat je to činjenice da je područje BiH, obilježeno etničkim i religioznim razlikama, oduvijek predstavljalo plodan teren za nadmetanje svjetskih sila. Interesi europskih sila u Bosni potakli su i otvaranje konzulata Austrije (1850.), Francuske (1852.) i Velike Britanije (1857.) (Topalović, 2000).

O geopolitičkoj osjetljivosti prostora BiH svjedoči nam niz povijesnih događaja poput Sarajevskog atentata koji je označio početak I. svjetskog rata. Također, neke od ključnih bitaka u Drugom svjetskom ratu odvale su se upravo na prostoru BiH. U doba Hladnog rata, kao sastavni dio Jugoslavije, Bosna i Hercegovina imala je razmjerno veliko geostrateško značenje. Regionalno geostrateško značenje BiH je imala u kontekstu važnosti BiH za Jugoslaviju, zbog činjenice da se u blizini Sarajeva nalazio geometrijski centar Jugoslavije. K tome, BiH se nalazila između srbijanskog i hrvatskog bloka, balansirajući među njima i temeljeći unutrašnju stabilnost Jugoslavije na toj geografskoj i narodnosnoj osnovi. Stoga su strateške grane industrije, vojni poligoni i skloništa bili uglavnom locirani upravo u BiH. O tome nam svjedoči tvrdnja Martina Špegelja da je čak „41 posto bivše vojne industrije JNA locirano na bosanskom ozemlju“ (Špegelj, 1995). Pri tome je glavovina vojnih postrojenja JNA bila smještena u Središnjoj Bosni. Najvažnija postrojenja bila su zenička Željezara, tvornica oružja „Slavko Rodić“ u Bugojnu, strojarsko-metalurški kombinat „Bratstvo“ u Novom Travniku te tvornica SPS-Vitezit u Vitezu koja je proizvodila topovske i minobacačke granate. BiH je imala globalno geostrateško značenje zahvaljujući svojem položaju koji obuhvaća velik dio tzv. dinarskog geostrateškog trokuta, koji je činio središnji obrambeni dio Jugoslavije. A to je imalo

veliku potencijalnu ulogu u doba Hladnog rata u okviru opasnosti da bi Jugoslavija mogla biti napadnuta s Istoka, što sve upućuje na značenje međunarodnih čimbenika.

5.4. Suvremeni geopolitički položaj

Suvremeni geopolitički položaj BiH rezultat je povijesnog razvoja, stoga su i problemi slični gore spomenutima. Ipak, osamostaljenjem su do izražaja došle brojne slabosti geopolitičkog položaja BiH. Zbog oblika RH koja čini poluokruženje oko BiH (tzv. hrvatska geopolitička potkova) i izravnog graničnog dodira sa Srbijom i Crnom Gorom BiH se nalazi u svojevrsnom okruženju (Klemenčić, 1997). Pojam, okruženja u geopolitici izaziva negativne konotacije. Ipak, BiH nije toliko položajno hendikepirana budući da kontakt s Hrvatskom većim dijelom nema negativne osobine. Danas je geostrateška važnost položaja BiH minorna. Naime, širenjem NATO-a na područje Mađarske, Rumunjske i Bugarske stvorena je nova isturena NATO zona prema Istoku uz povezanost srednjoeuropskog i južnog krila NATO-a i morem i kopnom čime se relativiziralo geostrateško značenje BiH (Pavić, 1999). Tako NATO u BiH može imati samo druge, i to političke ciljeve, dok je geostrategija nevažna, i to ona regionalna, a posebice ona globalna. Napokon, s obzirom da su se promijenili načini sukobljavanja, pitanje geostrateškog položaja uvelike je samo povijesne važnosti (Pavić, 2012a). Također, BiH nije posebno bogata sirovinama i energentima, a nedostaje joj primorski turistički kompleks koji je bitan za ubrzan razvoj i njegovu razgranatost (Pavić, 2006). Od važnijih prometnih koridora Bosnom i Hercegovinom prolazi jedino koridor Vc, ali on je od značaja isključivo za Hrvatsku i BiH. Dakle, u prometnom smislu BiH nije nikakav tranzitni prostor između sjeverozapada i jugoistoka (što karakterizira i Sloveniju i Hrvatsku i Srbiju). Konačno, nije niti na nekim potencijalnim putovima transporta nafte, što bi isticalo neka posebna pitanja stabilnosti i sigurnosti. S obzirom na navedeno daje se zaključiti da BiH danas nije od pretjerano velikog geopolitičkog značenja.

6. Etnodemografski razvoj Bosne i Hercegovine

Razvoj etničke strukture pojedine države iznimno je složen i dinamičan demografski proces koji ovisi o brojnim društvenim, povijesnim, političkim, geografskim, ekonomskim i drugim faktorima, kao i o teritorijalnim promjenama. Pri tome pojedini faktori imaju pozitivan, a brojni nerijetko i negativan učinak na razvoj. Među demografskim odrednicama dominantan utjecaj na razvoj etničkog sastava stanovništva imaju migracije. Posebno velike promjene u etničkoj strukturi uzrokuju prisilne migracije uzrokovane ekonomskim i političkim razlozima te vojnim sukobima (Živić i Dobrovšak, 2014).

Povijest BiH obilježena je demografskim promjenama kolosalnih razmjera. Smještena na granici carstava i civilizacija, BiH je bila poprište brojnih političkih previranja koji su uvelike odredili smjer etnodemografskog razvoja BiH. U znanstvenoj zajednici postoji suglasje kako su politički preokreti imali presudniji utjecaj na promjene u sastavu stanovništva BiH, nego ekonomski faktori. Osim neminovnih ljudskih žrtava, političke krize vodile su do prisilnih i nerijetko masovnih migracijskih kretanja. Stoga, demografski razvoj BiH bio je izuzetno nestabilan pa je tek u drugoj polovici 20.st. došlo do stabilnog prirodnog rasta stanovništva. Nažalost, ni moderni period nije bio lišen ljudskih stradanja.

Zbog specifičnog položaj na razmeđu putova iz Male Azije prema Srednjoj Europi, prostor BiH bio je još od prethistorijskog doba pozornica velikog seljenja i etničkog formiranja. Uzevši u obzir samo brojnije skupine, područje današnje BiH nastanjivali su Iliri, Kelti, Rimljani, Goti i napose Slaveni. Nemoguće je zamisliti da bi se u planinskoj zemlji moglo dogoditi da bi useljenjem nove etničke skupine posve nestalo stare, pa su zato penetracija i prožimanje bili među tim skupinama neprestani (Lukas, 1997). U BiH su se najprije oblikovali vjerski rascjepi, koji su povijesnim procesima konstitucije modernih etničkih i nacionalnih zajednica poprimili obilježja etničkih i nacionalnih rascjepa (Kasapović, 2005). Vjerski segmenti počeli su se pojavljivati u 11. st. kada je Crkveni raskol podijelio Crkvu na katoličku i pravoslavnu, a nastavio se procesom islamizacije za vrijeme Osmanske vlasti. Tijekom povijesti brojnost, društveni status i politička moć pojedinih vjerskih tj. etničkih zajednica uvelike je ovisila o stranoj vlasti koja je upravljala BiH. Tako je za doba Osmanske vladavine privilegirani bio muslimanski živalj, za vrijeme Austrijske uprave Hrvati su imali najpovoljniji položaj, a u Jugoslaviji Srbi.

6.1. Osmanski period

Prva bolje dokumentirana demografska kriza na prostoru BiH zbilila se 1463. godine kada Osmanlije osvajaju BiH. U pozadini tog događaja odvila se velika supstitucija stanovništva koja je u temeljima preokrenula brojčane odnose među narodima u BiH. Tako je s područja BiH prema sjeveru i zapadu otišao velik broj katolika, a doselilo se muslimansko tursko stanovništvo. Inače, Osmansko Carstvo je bilo ustrojeno kao teokracija s islamom kao službenom religijom, ali je po kuranskoj objavi načelna ravnopravnost, svečanim činovima i poveljama najvišega ranga (*ahdnama*) bila priznata drugim monoteističkim religijama (Lovrenović, 2010). Turska snošljivost nije bila izraz altruizma, već je imala geopolitičku pozadinu. Naime, prije modernog vremena malo je država imalo mogućnost u potpunosti kontrolirati vlastiti teritorij, stoga su Turci, koji su u relativno kratkom vremenu osvojili golemo prostranstvo, dopustili ostanak pokorenog stanovništva kako bi im ono poslužilo za kontroliranje teritorija, a od njega su i ubirali porez (Čičak-Chand, 1999).

Osmanski sistem nije poznavao popis stanovništva, stoga je o kretanju stanovništva u tom periodu teško nešto egzaktno znati. Doduše, na temelju deftera, katastarskih poreznih popisa koje je vodilo Osmanlijsko Carstvo, moguće je donekle rekonstruirati broj stanovnika u BiH. Prvi porezni registar Osmanlijskog carstva uspostavlja se u Bosni već 1468. godine i iz njega je razvidno da u prvih pet godina od *fetha* na Islam nije prešao veliki broj ljudi da bi već, po poreznom registru iz 1520. godine udio muslimana prešao 45% ukupnog broja stanovnika. Po brzini i masovnosti islamizacije prostor današnje BiH svojevrsan je fenomen koji do danas nije sveobuhvatno objašnjen (Lovrenović, 2010). Na osnovu postojećih povijesnih izvora nije moguće točno odrediti da li je postojao kontinuitet između neke društvene ili vjerske skupine koja je postojala prije dolaska Turaka i koja je zatim u potpunosti prešla na islamsku vjeru. Različita izvješća pokazuju da su različite društvene skupine prešle na islamsku vjeru i da to nije dovelo do većih društvenih previranja (Donia, 2004). Osim turskog stanovništva, migracije tijekom osmanske uprave na prostore današnje BiH dovele su i manje skupine cincarskog², albanskog, židovskog i karavlaškog³ stanovništva čime je bosansko-hercegovački mozaik nacionalno obogaćen. O tome nam svjedoči porezni registar iz 1624. godine prema kojem je u Bosni živjelo oko

² Cincari - Balkanska etnička zajednica pravoslavne vjere koja se održala se u malobrojnim skupinama u Grčkoj, Albaniji, Makedoniji, Bugarskoj te u dijaspori. Govore arumunjskim narječjem rumunjskog jezika.

³ Karavlasli – Romska etnička zajednica pravoslavne vjere koja živi u BiH, a govori rumunjskim jezikom.

150.000 katolika, 75.000 pravoslavaca i 450.000 muslimana. Posebno je bila masovna kolonizacija vlaškog, sa Srbima izmiješanog, pučanstva u 15. i 16. stoljeću (Kasapović, 2005). Upravo je stočarsko, polunomadsko stanovništvo zbog specifičnog načina života i lake pokretljivosti bili najpogodnije za naseljavanje drugih teritorija. Uostalom, prirodna osnova BiH u kojoj dominiraju planine pogodna je za bavljenje stočarstvom. Napokon, Vlasi su jedino bili voljni naseliti opustošene pogranične krajeve gdje „ratna vika nikad nije prestajala“ (Pilar, 2017). Kolonizacija pravoslavnog stanovništva imala je i geopolitičku logiku. Za razliku od katolika čiji je poglavar stolovao u Rimu, pravoslavci su odgovarali carigradskom patrijarhu koji je djelovao pod čvrstim nadzorom turskog sultana. Vlasti su iz strateških razloga Vlahe najviše naseljavale u granična područja gdje su obavljali razne poslove za potrebe vojske, a zauzvrat su uživali izvjesne porezne olakšice u odnosu na zemljoradničko stanovništvo koje je bilo pod punim poreznim opterećenjem (Imamović, 1998). Osim raširenih promjena u vjerskoj pripadnosti u Bosni, za vrijeme osmanske vlasti došlo je do migracija koje su bile uzrokovane političkim razlozima. Želeći zaštititi svoje granice od daljnjih osmanskih prodora i osvajanja, Habsburška Monarhija je formirala Vojnu krajinu. Turske vlasti provodile su sličnu politiku, raspoređujući muslimane i pravoslavce na pograničnim područjima. Razvoj turske verzije Vojne krajine uzrokovat će, jednim dijelom, stvaranje većih zajednica srpskog stanovništva u sjevernom i zapadnom dijelu Bosne (Donia, 2004).

Konstanta osmanskog perioda u povijesti BiH je demografsko nazadovanje katolika. Tome su pridonijeli gubitak državne samostalnosti, ratna stradanja, iseljavanje u druge zemlje, novačenje u vojsku, islamizacija, prihvaćanje pravoslavlja i dr. Razlozi prelaska na pravoslavlje su povoljan politički položaj Pravoslavne crkve i time i njihovih vjernika u odnosu na katolike te nedostatak katoličkih dušobrižnika. Katolici su se najviše iseljavali prilikom prodora stranih vojski, što je bio slučaj 1478. godine kad je s vojskom u Bosnu upao mađarski kralj Korvin. Iz sjeveroistočne Bosne se odselilo više od 3.000 katolika nakon upada austrijskog vojvode Perčinlije 1690. godine (Imamović, 1998). Sljedeća demografska promjena velikih razmjera se odvila 1697. godine kada je austrijski vojskovođa Eugen Savojski, tjerajući Turke kroz Bosnu prema istoku, došao do Sarajeva. Bojeći se turske odmazde katolici, uglavnom iz Srednje Bosne, su se povukli s njegovom vojskom. Špekulira se o broju od oko 40.000 katolika (Pilar, 2017). Tim događajem katolici su postali treća vjerska skupina po brojnosti i to su mjesto zadržali do danas. U više navrata su i franjevci odvodili katoličko stanovništvo izvan BiH. Nadalje, brojni nam

primjeri svjedoče o odlasku katolika s prostora današnje BiH za vrijeme Osmanske vladavine. Prije Mehmedovog osvajanja područje Turske Hrvatske, koje danas obuhvaća prostor cjelokupne zapadne Bosne poznatije pod nazivom Bosanska Krajina i Cazinska krajina, dominantno je naseljavao hrvatski živalj. Međutim, s vremenom je padala prisutnost Hrvata na tom prostoru koji je predstavljao tradicionalnu vezu između kontinentalne i jadranske Hrvatske. Očigledan primjer iščezavanja katolika jest gradić Srebrenica, u Podrinju, u kojem je utemeljena franjevačka provincija Bosna Srebrena. Tako Pilar piše da je „Davne 1600. godine u Srebrenici bilo 200 katoličkih kuća, međutim prema popisu iz 1879. u Srebrenici ne bijaše ni jednog katolika“ (Pilar, 2017). U Trebinju u kojem je bila utemeljena prva biskupija u BiH danas je neznatno katolika, odnosno Hrvata. Usprkos teškoj prošlosti i nerijetko nepovoljnom položaju, katolici su uspjeli opstati u BiH. Na području Osmanskog Carstva manjine su opstale upravo u onim područjima gdje je centralna vlast bila slaba (Čičak-Chand, 1999). Važan faktor za opstanak katolika u BiH, a koji je opet povezan s geografijom, je činjenica da BiH dominira planinski masiv Dinarida. S geopolitičkog aspekta, glavna karakteristika planine je teška prohodnost (Moreau Defarges, 2006). Otežan pristup u visokoplaninsko područje ograničavao je ljudske aktivnosti, ali je pogodovao opstanku različitih disidentskih, etničkih ili religijskih grupa. Tako su u Mezopotamiji najduže opstale kršćanske zajednice koje su živjele na višim nadmorskim visinama. U Africi je planinska Etiopija ostala kršćanska do danas, dok je s druge strane ravničarska kršćanska Nubija podlegla pod najezdom muslimana (Pejić, 2017). U pravilu planinska područja karakterizira etnička šarolikost, a nizine i otoke etnička homogenost.

Osmansko Carstvo na vrhuncu moći bilo je u 16. st., već u 17. st slabi. Prekretnica je bio Veliki bečki rat 1683. godine i neuspješna turska opsada Beča, nakon čega je Osmansko Carstvo počelo gubiti teritorij nauštrb europskih sila. To je značilo i povlačenje muslimanskog stanovništva s područja Mađarske, Bačke, Banata, Slavonije, Like i Dalmacije, od kojih je određeni dio završio i u BiH. Godine 1815. Srbija je proglasila neovisnost od Osmanskog Carstva. Proglašenje neovisnosti bilo je praćeno progonom muslimanskog stanovništva iz Srbije od kojih je glavnina završila u današnjoj Turskoj, no dio se nastanio u BiH i to u kasabe pored Drine i Save na području Zvorničkog sandžaka (Adžanel, 2017). U drugoj polovini 19. stoljeća Osmansko Carstvo oslabjelo je iznutra, što je potaklo stanovništvo Bosne i Hercegovine na mnogobrojne bune protiv turskih vlasti. Posljednji ustanak među kršćanima, pokrenuo je Ivan Musić 1875. godine nedaleko od

Gabele. Žestoke borbe izazvale su veliku izbjegličku krizu, a deseci tisuća kršćanskih izbjeglica preplavili su susjedna dalmatinska i crnogorska mjesta (Lučić, 2016). Osmansko je razdoblje u demografskoj povijesti BiH presudno determiniralo etničku i konfesionalnu strukturu ove zemlje u novome vijeku, a događaji i procesi od početka devedesetih godina prošloga stoljeća pokazuju da je nasljeđe toga razdoblja itekako živo i djelujuće i danas (Lovrenović, 2014).

6.2. Austrijski period

Poslije protuturskog ustanka 1875.-1878. na Berlinskom kongresu priznato je Austro-Ugarskoj pravo da okupira BiH, da bi ju ona konačno 1908. anektirala (Klemenčić, 1997). Upravo je za vrijeme austro-ugarske uprave 1879. godine proveden prvi moderni popis pučanstva u BiH što je uvelike olakšalo praćenje kretanje broja stanovnika u BiH. U doba austrijske uprave stanovništvo je raslo s jedva primjetnim mijenjanjem unutrašnje dinamike u korist katolika (Kasapović, 2005). O tome nam svjedoče rezultati popisa pa je tako udio katolika u ukupnom stanovništvu BiH porastao s 18.1 % koliko ih je bilo 1879, na 22,9 % 1910. godine (Tab. 1). Pri tome, porast broja katolika ne može se posve poistovjetiti s porastom broja Hrvata, jer se u Bosnu doseljavalo katoličko stanovništvo različitog etničkog sastava među kojima su dominirali Nijemci, Česi, Poljaci i Mađari. U tim redovima bilo je ljudi različitih zanimanja kao što su zanatlije, trgovci, činovnici, industrijski radnici, zemljoradnici i dr.

Tab. 1. Vjerska struktura Bosne i Hercegovine prema popisima 1879.-1910. (%)

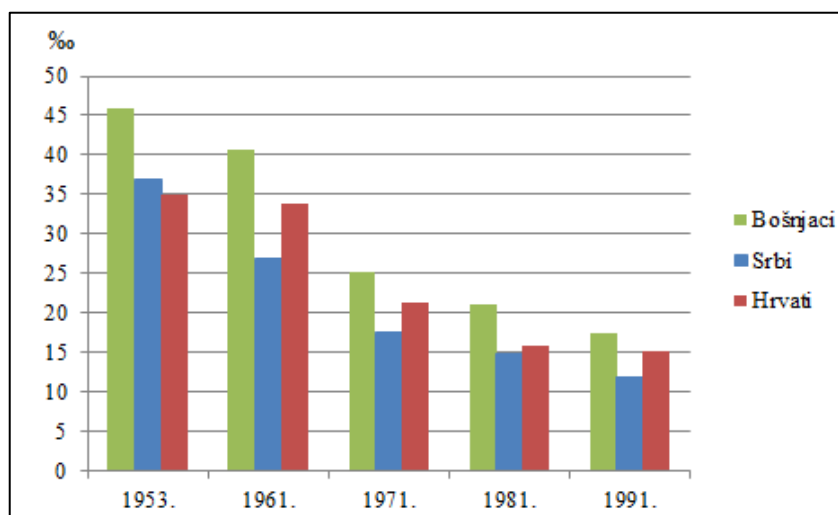
vjeroispovijest	1879.	1885.	1895.	1910.
Pravoslavci	42,9	42,8	42,9	43,5
Muslimani	38,7	36,9	35	32,3
Katolici	18,1	19,9	21,3	22,9
Židovi	0,3	0,4	0,5	0,6
Ostali	0,02	0,04	0,2	0,8
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: : Statistički godišnjak/ljetopis Federacije Bosne i Hercegovine 2007., Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, 2007.

Period Austro-Ugarske uprave u BiH praćen je i snažnim iseljavanjem muslimanskog stanovništva u Sandžak, Makedoniju i Tursku. Tako je udio muslimana pao s 38.7% koliko ga je bilo 1879. na 32,3% 1910. godine (Tab. 1) . Prema službenim podacima, između 1883. i 1905. godine iselilo se 32.625 osoba, a vratilo ih se tek 4.012. Između 1906. i 1918. iselilo ih se još oko 24.000. Neki muslimanski povjesničari tvrde da ukupan broj iseljenika iznosi oko 300.000 (Malcolm, 1995). Za vrijeme Prvog svjetskoga rata Fra Didak Buntić osigurao je u Slavoniji i Srijemu smještaj za oko 17.000 hercegovačke katoličke djece.

6.3. Jugoslavenski period

Propašću Austro-Ugarske monarhije BiH ulazi u sastav „Prve Jugoslavije“ u kojoj su Srbi bili dominirajuća nacija. Jugoslavensku državu nakratko je, u periodu od 1941. do 1945., zamijenila Nezavisna država Hrvatska u kojoj je sadržan bio prostor čitave današnje BiH. U etnodemografskom smislu taj se period negativno odrazio na demografska kretanja Srba i Židova. Ključno obilježje u etnodemografskom razvoju BiH poslije Drugog svjetskog rata je različita populacijska dinamika tri dominantna naroda u BiH, koja je prvenstveno rezultat migracija. Naime, period nakon Drugog svjetskog rata obilježilo je neprekidno i znatno iseljavanje Hrvata i Srba, dok su Bošnjaci slabije participirali u migracijama. U to vrijeme BiH je bila najizrazitije emigracijsko područje u čitavoj Europi o čemu svjedoči podatak o negativnom saldu migracija za -548.958 osoba u razdoblju od 1948. do 1981 (Akrap, 2008). U popisu 1981. zabilježene su 538.602 osobe iseljene iz BiH-a. Od toga bilo je 266.625 iseljenih Srba, 146.045 iseljenih Hrvata iz BiH-a, 58.383 iseljena Bošnjaka te 58.383 Jugoslavena.

Sl. 6. Natalitet odabranih nacionalnosti u Bosni i Hercegovini (u ‰)

Izvor: Vitalna statistika 1953., SZS, Beograd, 1956. ; Demografska statistika 1961., 1971., 1981., SZS 1961., 1971., 1981., Beograd, 1989.

Sve do 1960-ih zadržavali su se postojeći odnosi prema kojima je najviše bilo Srba, zatim Bošnjaka (muslimana) pa Hrvata. Unatoč značajnom iseljavanju Srba iz BiH, prvenstveno u Vojvodinu, visoki prirodni prirast svejedno je omogućavao stabilan rast srpskog stanovništva u BiH. Međutim, od 1961. Srbi u Bosni i Hercegovini gube relativnu većinu, a u periodu koji je uslijedio naglo opada njihov udio u ukupnom stanovništvu. Istovremeno, radi mlade dobne strukture, viših stopa fertiliteta (Sl. 6) i neznatnog iseljavanja ubrzano raste udio Bošnjaka (Tab. 2) u etničkoj strukturi BiH (Akrap, 2008).

Tab. 2. Etnička struktura Bosne i Hercegovine prema popisima 1948.-1991. (%)

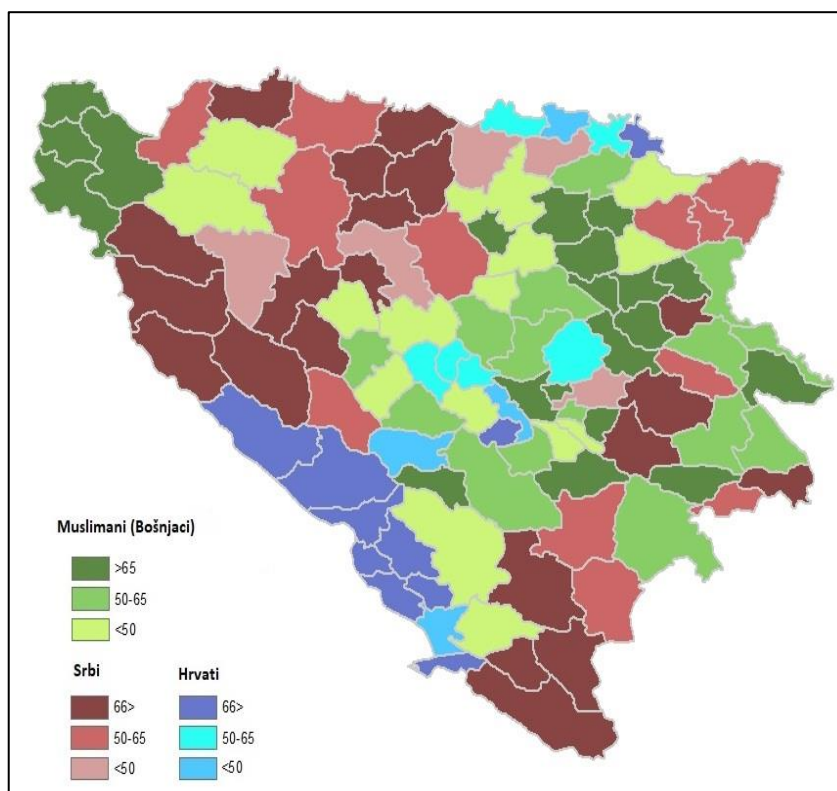
Narodnost	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
Neopredijeljeni muslimani	30,7	-	-	-	-	-
Neopredijeljeni Jugoslaveni	-	31,3	-	-	-	-
Muslimani (u etničkom smislu)	-	-	25,7	-	-	-
Muslimani	-	-	-	39,6	39,5	43,4
Srbi	44,3	44,4	42,9	37,2	32,0	31,2
Hrvati	23,9	23,0	21,7	20,6	18,4	17,4
Jugoslaveni	-	-	8,4	1,2	7,9	5,5
Ostali	1,0	1,3	1,3	1,5	2,2	2,6
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis Federacije Bosne i Hercegovine 2007., Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, 2007.

Ovdje kao i u ostatku rada, posebnu ćemo pažnju posvetiti fenomenu iseljavanja bosansko-hercegovačkih Hrvata. Položaj Hrvata Bosne i Hercegovine, u jugoslavenskom periodu bio je posebno težak. O tome govori Lovrenović „Hrvati, osobito oni u zapadnoj Hercegovini, bili su potisnuti iz političkoga života i struktura vlasti, te *a priori* tretirani i sumnjičeni kao neprijatelji države i poretka“ (Lovrenović, 2019). Hrvatski etnički prostori svjesno su gospodarski zanemarivani, Hrvatima se nudilo manje posla, bilo ih je manje među korisnicima tzv. društvenih stanova u odnosu na udio u ukupnom stanovništvu itd. Iseljavanje se dakle objašnjavalo ekonomskim i političkim razlozima. Dodamo li tome činjenicu da su Hrvati u BiH tradicionalno bili orijentirani ka prosperitetnijoj matici Hrvatskoj koja se u drugoj polovici dvadesetog stoljeća suočila s opadanjem nataliteta i problemom nedostatka radnika jasno pokazuje da je iseljavanje Hrvata iz BiH bilo neminovno. Iako su imali relativno veliki natalitet (Sl. 6), veći od Srba, udio Hrvata u stanovništvu BiH se znatno smanjio. Demografski maksimum Hrvati su, kao i Srbi, ostvarili 1971. godine.

6.3.1. Popis stanovništva 1991. godine

Posljednji popis stanovništva u Jugoslaviji proveden je 1991. godine u specifičnim okolnostima. Naime, na prvim Općim izborima u BiH 1990. godine pobijedile su nacionalne stranke Srba, Muslimana i Hrvata. Te su stranke vodile snažnu kampanju pred izbore, što je možda najvidljivije u tome da se manji broj ljudi izjasnio Jugoslavenima. Politizacija izbora ogledala se u brojnim kontroverzama (različiti, službeno objavljeni rezultati, neslaganje oko brojenja radnika na radu u inozemstvu, dvostruko popisane osobe i sl.). Stoga se i rezultati, osobito na lokalnoj razini, smatraju nepouzdanim, netočnim ili se mogu drugačije tumačiti (Hećimović, 2012). Uoči popisa, vodeća muslimanska stranka SDA BiH i Islamska zajednica vodile su snažnu kampanju za izjašnjavanje pripadnosti kao Musliman, u nacionalnom smislu, islam u vjerskom smislu i bosanski jezik kao materinji jezik. Rezultati popisa potvrdili su nacionalnu kulturnu i političku zasebnost Muslimana u BiH, što je i bio njen cilj. U prijašnjim razdobljima o tome su postojale dileme u vlastima poslijeratne Jugoslavije, ali ne i među glavinom pripadnika ovog naroda.

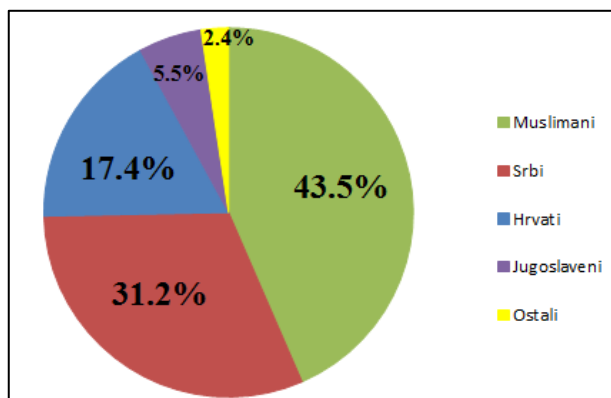

Sl. 7. Etnički sastav stanovništva Bosne i Hercegovine 1991. po općinama

Izvor: URL 3

Demografski maksimum BiH je doživjela 1991. godine kad je u njoj živjelo 4,377.033 stanovnika. Najveći udio u stanovništvu imali su Muslimani (43,4 %), Srba je bilo 31.21%,

a Hrvata 17.38% (Sl. 8). Tada je BiH bila administrativno podijeljena na 109 općina, od kojih je njih 91 imalo višenacionalnu strukturu. Najveći broj općina, njih 46 imalo je na svom području približno jednak udio srpskog, hrvatskog i bošnjačkog stanovništva (Sl. 7).

Sl. 8. Udio etničkih skupina BiH u ukupnom stanovništvu 1991. godine

Izvor: URL 3

Također, tronacionalnu strukturu je imala većina urbanih centara u Bosni i Hercegovini. Dvonacionalnu strukturu imao je dio općina na području istočne Bosne i Bosanske krajine (Pejanović, 2017). Zbog multietničke strukture stanovništva bosanski integralisti BiH su nazivali „leopardovom kožom“ – jer ju je „nemoguće podijeliti“. Pomalo nevjerovatno zvuči podatak da Hrvati 1991. godine ni u jednom gradu BiH s preko 10.000 stanovnika nisu imali čak ni relativnu, a kamoli apsolutnu većinu. Prema popisu iz 1991. najveće mjesto s hrvatskom apsolutnom većinom bio je Vareš s približno 6.000, a s relativnom Čapljina s oko 7.500 stanovnika. Za vrijeme snažne urbanizacije u doba socijalističke industrijalizacije Hrvatima se nudilo manje posla nego pripadnicima ostala dva naroda što je rezultiralo stalnim opadanjem udjela Hrvata u gradskom stanovništvu, čak i ondje gdje su u okolnim selima, odakle je obično dolazila radna snaga, činili većinu stanovništva. Znakovit je primjer općine Jajce gdje su Hrvati imali osjetno manji udio u samom naselju (13,9 %), no u općini (46,1 %). Slično vrijedi i za Brčko gdje su Hrvati u općini činili četvrtinu stanovništva da bi ih u samo naselju bilo svega 7%. Ovi podaci su značajni jer su utjecali i na politički život Hrvata u BiH. Naime, politički je život koncentriran poglavito u gradovima pa su tako Hrvati uvelike bili izuzeti od procesa donošenja važnih političkih odluka. Primjerice, hrvatska politika u BiH devedesetih se godina uglavnom vodila iz Gruda, malenog sela u Zapadnoj Hercegovini.

Valja istaknuti kako je raspršenost pripadnika triju naroda dodatno bila ojačana političkim inženjeringom. Tako su se namjerno administrativno cijepale i razdvajale iole homogene

nacionalne zajednice na određenom prostoru. Kao primjer se ističe mjesto Ravno u kojemu su živjeli isključivo Hrvati, a koje je administrativno bilo pripojeno općini Trebinje u kojoj su Srbi činili većinu stanovnika (Kasapović, 2005).

6.4. Period samostalnosti Bosne i Hercegovine

Slom komunizma u Jugoslaviji označio je uvođenje višestranačja 1990. godine. Na prvim demokratskim izborima koji su održani iste godine pobijedile su nacionalne stranke, a na temelju međustranačkog dogovora sastavljena je i višestranačka vlada. Bosna i Hercegovina neovisnost je stekla 1. ožujka 1992. godine nakon odluke građana BiH referendumom o neovisnosti, kojeg su Srbi po nalogu vodeće srpske stranke SDS-a bojkotirali.

6.4.1. Etničko čišćenje

Demografija nekog područja i demografske promjene su čimbenici koji su se tradicionalno razmatrali kao rezultat, a ne kao uzrok geopolitičkih promjena. Ipak, u pojedinim okolnostima brojčana dominacija i brzi demografski rast određenog naroda, mogu navesti pripadnike drugog naroda na akcije. U kontekstu BiH, demografsko nazadovanje Srba, prema mišljenju njihovih političkih lidera, zahtijevalo je žurno djelovanje radi tobožnje ugroženosti srpskog naroda u samostalnoj BiH kojeg će preglasavati Bošnjaci i Hrvati. Demografski pad srpskog stanovništva bio je zabrinjavajući posebice u Podrinju i Posavini kao strateški važnim područjima. Naime, Drina je za Srbe oduvijek bila mitska rijeka, a Posavina je predstavljala važnu vezu između matice Srbije i srpskog etnikuma u Zapadnoj Bosni i Hrvatskoj.

Konačno, nakon brojnih prijetnji srpsko vodstvo pokrenulo je agresiju na BiH 1992. Srbi su imali jasno zacrtane teritorijalne ciljeve koje je sažeo Radovan Karadžić u svojem obraćanju na samoproglašenoj Skupštini srpske republike u svibnju 1992. godine u kojem je odredio šest ciljeva srpske vojske. Prvi je demografsko i političko razdvajanje Srba od Bošnjaka i Hrvata. Ostali su bili vojna geografija toga razdvajanja; povezivanje srpskih teritorija u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini sa Srbijom preko posavskog koridora, brisanje granice na rijeci Drini te postavljanje granice na Neretvi i Uni, također Sarajevo treba podijeliti na srpski i muslimanski dio. Konačno, srpska republika u BiH mora imati izlaz

na more (Toal i Dahlman, 2007). Na putu ostvarenja „stoljetnih težnji srpskog naroda“ ispriječilo se nesrpsko stanovništvo.

Prema podacima popisa stanovništva iz 1991. u ukupnom stanovništvu lijevog Podrinja Bošnjaci su imali udio od 61,94%, a Srbi 34,76%. Od osam općina koje čine lijevo Podrinje Srbi su jedino u općini Čajniče bili većina (URL 3). Također, na promatranom području se u međupopisnom razdoblju 1981.-1991. broj Srba se smanjio za 1,6 %, a istovremeno se broj Bošnjaka povećao 8,68 %. U Bosanskoj Posavini, preko koje prolazi predviđeni koridor, Srbi su 1991. većinu, i to relativnu, imali jedino u Derventi i Modriči. Međutim, to ih nije spriječilo da zauzmu spomenuta područja i izvrše etničko čišćenje. Upravo činjenica da su protjerali nesrpsko stanovništvo potvrđuje nam da su demografske promjene bile bitan faktor pokretanja ratne agresije na BiH. Naime, Srbima nije bilo dovoljno samo osvojiti prostor, već je trebalo protjerati nesrpski živalj kako bi se uklonila mogućnost da na „predviđenim srpskim prostorima“ dođe do brojčane dominacije drugog naroda (Akrap, 2008).

Inače, pojam etničkog čišćenja počeo se koristiti upravo za vrijeme rata u BiH. Prvi je pojam etničkog čišćenja (eng. *ethnic cleansing*) u američkim medijima upotrijebio, novinar *New York Timesa*, Chuck Sudetic 15. travnja 1992., citirajući zapadnog diplomata u izvješću iz Sarajeva. Pod pojmom etničkog čišćenja podrazumijevaju se ne samo strahote rata, nego i ciljevi ideologa i pretežnih počinitelja, srpske vojske i srpskih neregularnih milicija u cilju stvaranja ekskluzivnih etničkih područja (Toal i Dahlman, 2007). Etničko čišćenje je vrlo kontroverzan termin oko čijeg značenja i uporabe ne postoji konsenzus u znanstvenoj zajednici. Značajan broj stručnjaka se protivi njegovoj upotrebi jer vjeruje da se radi o eufemizmu za genocid. Ipak postoji stanovita razlika između dva pojma. Etničko čišćenje ima za cilj natjerati ljude da napuste određeni teritorij, dočim genocid, ima za cilj ubiti, odnosno, fizički uništiti sve pripadnike jednog naroda (Azinović, 2002).

U trenutku najveće moći Srbi su kontrolirali više od 70% teritorija BiH, a s tog je prostora gotovo u potpunosti protjerano nesrpsko stanovništvo (Ančić, 2004). I u djelovanju HVO-a i Armije BiH moguće je pronaći elemente etničkog čišćenja kao metode kreiranja vlastitih etničkih prostora. U poraću se kao nastavak etničkog čišćenja provodio etnički inženjering. Pojam etničkog inženjeringa implicira postojanje namjere određene institucije ili njenog ekvivalenta da planski promijeni populacijsku strukturu nekog područja (Grčić,

2000). Brojni su primjeri provođenja etničkog inženjering, a kao posebno nehuman izdvaja se staljinistički etnički inženjering na području SSSR-a. Političari su umjesto spomenutog pojma često koristili eufemizam „humano preseljenje“.

6.4.2. Popis stanovništva 2013. godine

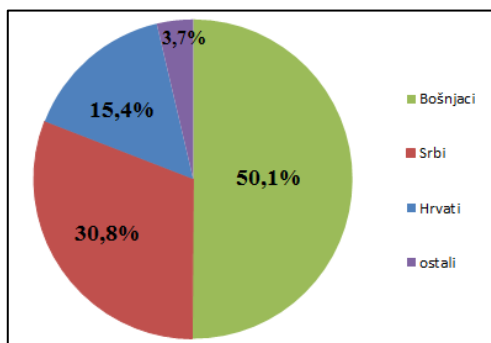
Popis stanovništva provodi se periodički, najčešće jednom u deset godina, kako bi se utvrdilo demografsko stanje u državi, a rezultati popisa koriste se kao podloga za izradu dugoročnih ekonomskih, socijalnih i drugih razvojnih strategija. Ujedno, popis stanovništva jedan je od instrumenata u borbi za etnički status. Koriste ga većine da bi konsolidirale poziciju stvarnog suverena u novostvorenim nacionalnim državama, a manjine da bi potvrdile udio u stanovništvu koji im daje posebna prava ili da bi spriječile asimilaciju ako im udio opada i prijeti nestanak (Jović, 2011). Stoga, popis stanovništva nikad nije bio puko statističko pitanje o čemu najbolje svjedoči libanonski scenarij gdje se popis stanovništva nije proveo od 1932. godine. Važnost popisa posebno je izražena u etnokracijama u demokratskoj formi, kao što je i BiH, u kojima je pitanje „koga ima više, a koga manje“ jedno od najvažnijih političkih pitanja. Pozivanjem na broj pripadnika nekog naroda, i više nego na temelju povijesne ili tradicionalne pozicije, dokazuje se osnovanost ili neosnovanost njegovih političkih prava. U tom kontekstu, broj i struktura stanovništva pokazatelji su snage naroda (Jović, 2011).

Popis stanovništva u BiH se nije vršio od 1991., pa sve do 2013. godine. Na to je utjecao rat (1991.–1995.) te nemogućnost postizanja dogovora između vodećih političkih stranaka triju naroda (Cvitković, 2017). Ranijem provođenju popisa stanovništva posebno se protivila bošnjačka strana jer je smatrala da bi popis potvrdio i na određeni način legitimirao prisilne migracije. S druge strane, Srbi su htjeli provesti popis kako bi on dodatno potvrdio odvojenost srpskog entiteta od cjelovite Bosne i Hercegovine.

Za Bošnjake, prvi poslijeratni popis imao je višestruki značaj, kako unutar ove zajednice kao test za nacionalno-religijsku identifikaciju tako i za odnose s drugim nacijama i zajednicama unutar i van BiH. Naime, na popisu stanovništva iz 1991. godine svega se 1.285 građana BiH izjasnilo kao Bošnjaci (Hećimović, 2012). Stoga su uoči popisa bošnjačke političke elite vodile kampanju za izjašnjavanje pripadnosti kao Bošnjak, u nacionalnom smislu. Također, Bošnjacima je bilo važno da se pokaže da je njihov udio u ukupnom stanovništvu, prvi put otkako je popisa, prešao psihološku granicu od 50 %. Srbi su očekivali od popisa da pokaže kako je RS ekskluzivni srpski prostor, dočim je hrvatskoj

političkoj eliti u BiH najvažniji bio udio Hrvata u ukupnom stanovništvu, kako bi se potvrdila ustavna konstitutivnost Hrvata u BiH. Naime, broj Hrvata se konstantno smanjuje te im prijeti svođenje na nacionalnu manjinu. Pitanje je vremena kad će brojčano nadmoćniji Bošnjaci postaviti pitanje nove organizacije BiH. Ugledni demograf Stjepan Šterc smatra da se nikakve značajnije promjene neće dogoditi dok god Hrvati imaju udio u stanovništvu BiH na razini 10%. Ukoliko pak udio padne ispod 10%, onda će nastati drugačiji geopolitički i politički odnosi (Šterc, 2016).

Poslije dugotrajnih priprema i brojnih odgoda konačno je 2013. godine, pod snažnim pritiskom međunarodne zajednice, proveden popis stanovništva. Popis je proveden po metodologiji sličnoj popisu iz 1991. što rezultate čini usporedivim. Obrada rezultata trajala je čak 3 godine. Popis stanovništva iz 2013. predstavlja svojevrsno svođenje računa događaja iz devedesetih, pri čemu su promjene u demografskom sastavu uzrokovane primarno ratom, ali ne može se ignorirati ni utjecaj ostalih čimbenika poput prirodnog kretanja stanovništva, ekonomskih migracija i dr. Proces razvoja bosanskohercegovačkog stanovništva prekinuo je rat poremetivši pritom sve demografske tokove i preoblikovavši čitavu demografsku strukturu. Rezultati popisa pokazali su kako je u BiH 2013. živjelo čak 800 tisuća ljudi manje, nego 1991. godine, međutim taj je podatak u čitavoj histeriji oko udjela naroda, ostao na marginama. U međupopisnom periodu broj Srba smanjio se za 279,371, Hrvata za 216.072, a Bošnjaka za 133.364. U relativnom smislu najviše se smanjio udio Hrvata 28,5 %, slijede Srbi s smanjenjem za 20,5 %, naposljetku i Bošnjaci kojih je manje za 7 %. Promatrano na razini BiH, udio Bošnjaka se zamjetno povećao s 43,5 % na 50 % te je po prvi put otkad je popisa prešao psihološku granicu od 50 %. Istovremeno, udio Srba se blago smanjio s 31,2 % na 30,8 %, a Hrvata nešto više – s 17,4 % na 15,4 %. Također, poprilično se smanjio i udio ostalih (1991. mahom Jugoslavena) s 8% na manje od 4% (Sl. 9).

Sl. 9. Udio etničkih skupina u BiH u ukupnom stanovništvu 2013. godine

Izvor: URL 1

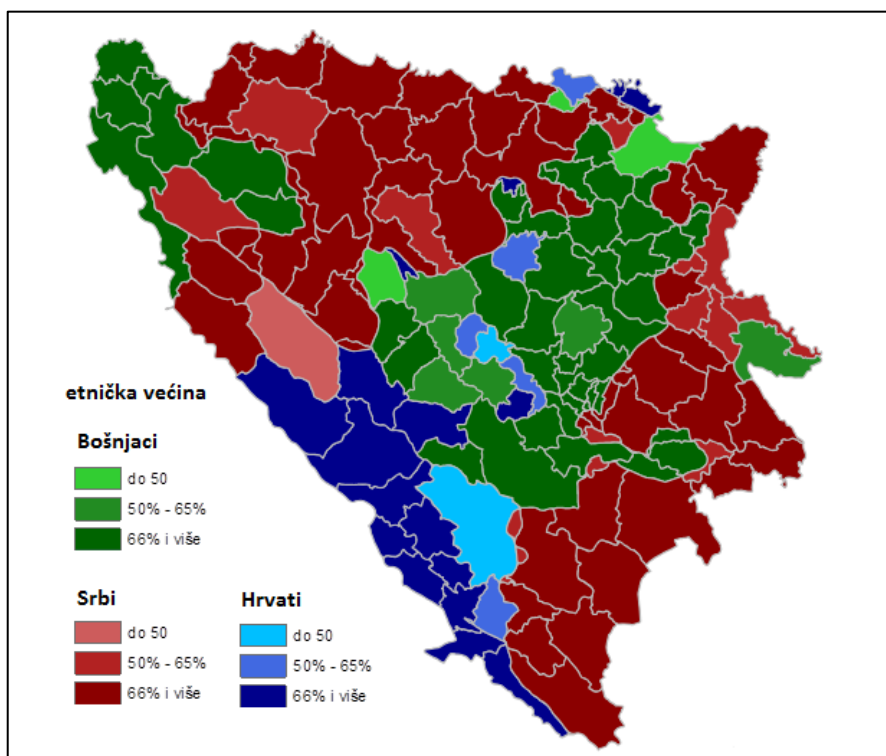
Analiziramo li situaciju prema političkim entitetima, vidljivo je kako u Republici Srpskoj dominiraju Srbi s 81,5%, slijede Bošnjaci s 14% te Hrvati s 2,5%. U Federaciji BiH najbrojniji su Bošnjaci 70,5%, slijede Hrvati s 22,5% i konačno Srbi s 2,5%. Precizniji uvid u migracijske tijekove unutar BiH pruža nam analiza prema području koje je na kraju rata držala pojedina vojska, uvažavajući i razmjene teritorija dogovorene u *Daytonu*. Od ukupnog broja bosansko-hercegovačkih Hrvata, njih gotovo polovina obitavala je 1991. godine na prostoru kojeg je kontrolirao HVO 1995./96. Prema podacima iz najnovijeg popisa oko 75% Hrvata živi na tim područjima. Slično, i udio Bošnjaka koji žive na teritoriju koji je kontrolirala Armije BiH 1995./96. se povećao s predratnih 69,5% na današnjih skoro 90%. Od svih bosansko-hercegovačkih Srba njih 64,9 % živjelo je 1991. godine na prostorima koji su 1995./96. i formalno postali dijelom RS. Danas 95 % svih Srba u BiH živi u RS i Distriktu Brčko (Mrduljaš, 2013). Iz toga je razvidno kako je narod dijelio sudbinu „nacionalne vojske“ iseljavajući se s teritorija koji su se naknadno našli pod „tuđom“ kontrolom (Mrduljaš, 2013). Tako su se Hrvati povlačili s područja Bosanske Posavine, a potom iz dijelova središnje Bosne; Srbi iz dijelova Sarajeva i Mostara; Bošnjaci iz Foče i dijelova istočne Bosne. Tijekom rata diferencirali su se različiti obrasci osvajanja teritorija. Srbi su teritorije osvajali etničkim čišćenjem, Hrvati etničkim subordiniranjem dok su ih muslimani osvajali „etničkim punjenjem“. Oni su se na predviđene „hrvatske prostore“ doseljavali iz srpskih enklava kao prognanici ili raseljene osobe, a iz muslimanskih kao izbjeglice. Tom su se taktikom „hrvatski prostori“ osvajali demografijom, a potom zadržavaju demokracijom (Plevnik, 1997).

U poraću je, u najvećoj mjeri, izostao povratak stanovništva na svoja ognjišta, poglavito na teritorij RS, dok je povratak u FBiH bio nešto veći. Pri tome, povratak bošnjačkog stanovništva na područja pod kontrolom HVO-a, poput Stoca i Jajca, bio je znatno veći nego povratak Hrvata na područja koja su ostala pod kontrolom Armije BiH, poput Vareša, Bugojna ili Konjica. Hrvati su se uglavnom selili u svoju „drugu domovinu“ Hrvatsku, a i nekoliko je novih naselja u blizini Čapljine podignuto, poput Modriča, Šuškovog naselja i Bobanovog sela, kako bi se smjestili izbjegli Hrvati.

Danas se multietničke sredine u BiH uglavnom nalaze na prostoru koji je i prije rata bio „miješani“, a u ratu su bili pod kontrolom HVO-a. Upitno je koliko se može govoriti o multikulturalnosti jer i na tim teritorijima i u tim gradovima nema miješanja, nego prije se radi o, kako to Enver Kazaz kaže, o suživotu u „razdvojenosti u praktičnom i u svakom drugom smislu, prije svega kulturološkom i etnoidentitarnom“ (Kazaz, 2013). Tako

primjerice u Mostaru postoje dva kazališta, dva vodovoda, dva sveučilišta, dva nogometna kluba itd. Precizniji pojam za takve područja bi bio dvoetničke sredine.

Danas se BiH sastoji od triju etnički monolitnih političko-teritorijalnih cjelina. Pojedinci poput Envera Kazaza tvrde da je današnja BiH „troetnička zemlja s najhomogenijim etničkim teritorijima u svijetu“ (Kazaz, 2013). Samim time argument, koji je često ponavljan početkom devedesetih, kako je BiH nemoguće podijeliti jer u njoj nema etnički jasno definiranih teritorija - više ne vrijedi.

Sl. 10. Etnički sastav stanovništva Bosne i Hercegovine 2013. godine (po općinama)

Izvor: URL 1

Pogledamo li kartu koja prikazuje etnički sastav stanovništva razvidno je kako u svega šest općina (Sl. 10) u BiH (Mostar, Distrikt Brčko, Jajce, Busovača, Vukosavlje, Glamoč) nijedan narod nema udio veći od 50%, a znakovito je da se sve te općine nalaze u FBiH. Općenito u najvećem broju općina Bošnjaci žive izmiješani sa Srbima ili Hrvatima, dok su rijetke multietničke općine kao i one gdje Srbi i Hrvati žive zajedno. Iako je BiH izrazito emigracijsko područje, bilo je i imigracijskih kretanja u BiH, pri čemu među doseljenicima dominiraju Bošnjaci iz Sandžaka te hrvatski Srbi koji su doselili na prostor RS nakon operacija „Bljesak“ i „Oluja“. U prilog etničkoj homogenizaciji svjedoči podatak kako danas u Banja Luci živi više Srba nego prije rata, u Mostaru više Hrvata, a u Sarajevu više Bošnjaka. Iz svega navedenog razvidno je kako je etnička homogenizacija glavna demografska posljedica rata i poratnih zbivanja.

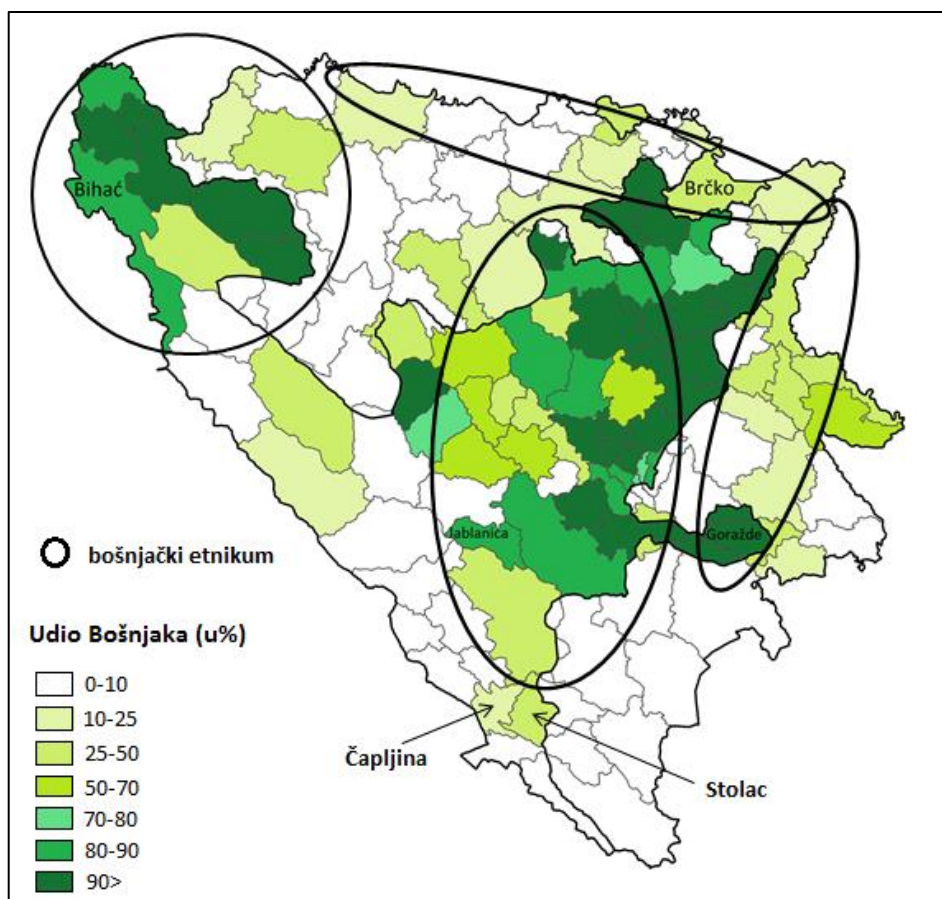
7. Gestrateški aspekt etničkog rasporeda stanovništva u Bosni i Hercegovini

Pojam etnikuma Pavić definira kao „jedinstvo istovrsnog i većinskog stanovništva s nekim teritorijem i njegovu tradicionalnu identifikaciju i ukorijenjenost u tom teritoriju“. Za opstanaka nekog etnikuma bitno je zadržavanje prostora (Pavić, 2010). Naime, svi etnikumi, svi zavičaji i sve domovine u konačnici se nekako ukorjenjuju u neki prostor: on postaje znak i izraz njihove svijesti o sebi, njihovog identiteta, dakle, identifikacija kao privrženost, tradicija, ukorijenjenost, poistovjećivanje, kao dio onoga po čemu netko jest to što jest nezamislivi su bez prostora (Pavić, 2012b). Pa ipak unutar historijskih prostora BiH tijekom povijesti nisu se oblikovale ekskluzivne „svete zemlje“ i ekskluzivna „sveta mjesta pojedinih nacionalnih zajednica“. Nijedna nacionalna zajednica u BiH nije imala svoje Kosovo, svoj Ararat itd. U BiH nije čak ni bilo svetog nacionalnog grada koji bi postao poprištem sukobljavanja oko identiteta kao što je to bio Knin za vrijeme Domovinskog rata. Za Hrvate je Knin bio stari kraljevski grad, a za Srbe kolijevka zapadnog srpstva (Kasapović, 2005). Aktualni prostorni raspored etnikuma ostavština je višestoljetne turske vladavine. Kao osvajači, Turci su zauzimali najbolje komade zemlje dok je kršćansko stanovništvo bilo primorano naseliti manje plodno tlo. Dodatno, izvorni je islam gradsko-trgovačka i nomadska, a ne ratarsko sjedilačka religija (Pavić, 1973). Stoga se današnji Bošnjaci uglavnom javljaju kao gradsko stanovništvo, dočim Hrvati i Srbi dominantno žive u ruralnim područjima.

7.1. Bošnjački etnikum

Iako Bošnjaci čine polovicu stanovništva BiH, bošnjački etnički prostor danas obuhvaća tek nešto više od četvrtine ukupne površine BiH. Među bošnjačkim nacionalistima popularna je teza o sužavanju životnog prostora Bošnjaka. Svojevremeno je to govorio i Haris Silajdžić, bivši bošnjački član Predsjedništva BiH; „sužavanje životnog prostora, sužavanje kulturnog prostora, sužavanje bilo kojeg prostora ide na štetu Bošnjaka-Muslimana. Jedno takvo sužavanje se već dogodilo. Sandžak je ostao izvan matične države“ (Silajdžić, 1994). U geopolitici se pod pojmom životnog prostora podrazumijeva državni teritorij, etničko ili plemensko područje koje je naseljeno ili pogodno za naseljavanje. Teorije o životnom prostoru tj. njegovom nedostatku i potrebi za njegovim stjecanjem, često su propagandna sastavnica velikodržavnih i imperijalističkih ideja i doktrina. U nacističkoj Njemačkoj koncept životnoga prostora (njem. *Lebensraum*) bio je

teorijski razrađivan te primijenjen u osvajačkoj politici A. Hitlera (Pavić, 1985). Bošnjaci su u ratu izgubili dio etnikuma, poglavito u Podrinju, što ih je nagnalo na osvajanje životnog prostor u Srednjoj Bosni, što su dobrim dijelom ostvarili na račun Hrvata. Bošnjački etnički prostor je najrascjepkaniji i može se podijeliti na četiri dijela (Sl. 11).

Sl. 11. Prostorni razmještaj Bošnjaka u BiH 2013. godine (po općinama)

Izvor: URL 1

Zapadni bošnjački etnikum nalazi se na području Bihaćko-cazinske Krajine i uvučen je poput klina u teritorij Hrvatske. To je prostor nekadašnjega središnjega hrvatskog etnikuma, poslije osmanlijskih osvajanja poznat kao Turska Hrvatska. Ovaj bošnjački etnikum iznimno je homogen i kompaktan, međutim potpuno je okružen srpskim etnikumom. Slabost takvog geostrateškog položaja u okruženju, do izražaja je došla devedesetih godina kad je bihaćko-cazinskoj eksklavi prijetio srebrenički scenarij koji je srećom izbjegnut vojnom akcijom Oluja. Slaba povezanost Bihaćko-cazinske Krajine s ostatkom bošnjačkog etnikuma za Davutoğlua umanjuje geopolitičku stabilnost BiH (Davutoğlu, 2014). Najveći bošnjački etnički prostor proteže se dolinom Bosne i Neretve, koja predstavljaju „geostratešku kralježnicu“ BiH (Bijedić, 2016). Geostratešku jezgru u

geografskom pogledu zauzima prostor Sarajevsko-Zeničke regije, gdje je uostalom i najveća koncentracija stanovništva u BiH. Prema tome, Bošnjacima je u ratu bio cilj prevladati u Sarajevsko-zeničkoj kotlini što su u najvećoj mjeri i uspjeli. Doduše, on su izmiješani s hrvatskim etnikumom koji je ipak puno manji i demografski slabiji. S geostrateškog aspekta posebno značenje ima Tuzlanska županija, koja graniči s Distriktom Brčkom, te tako onemogućuje cjelovitost Republike Srpske. Bošnjaci obitavaju i na područjima Posavine i Podrinja, koji se nalaze u sastavu RS, međutim njihova brojnost u tim područjima je u opadanju (Sl. 11). Strateški je važan grad Goražde u gornjem Podrinju koji je poput klina uvučen u teritorij RS čime smanjuje njezinu stratešku dubinu.

Ako bi kojim slučajem došlo do raspada *daytonskog* sastava BiH te njezine trostrane fragmentacije, onda bi bošnjački etnički prostor ostalo u najnepovoljnijem geopolitičkom položaju kao dijelom nepovezan i kontinentski zatvoren teritorij. Naime, bošnjački etnikum ne izlazi na more, nema adekvatnu participaciju na Savi (izuzev Brčkog) kao ni na Drini (Pavić, 2011a). Upravo je udaljenost od mora najveća slabost bošnjačkog etnikuma. Moru najbliže veće naselje s bošnjačkom većinom je Jablanica, koja je od obale Jadrana udaljena dva sata vožnje automobilom. To se može objasniti činjenicom da Turci kao konjanički stepski narod nisu okrenuti moru, već su to more prepustili strancima, posebice nakon poraza u Bitci kod Lepanta 1571. (Pavić, 2011b). Stoga danas muslimani na Balkanu rijetko naseljavaju obale.

O bošnjačkim aspiracijama prema Jadranu svjedoči nam postojanje Bosanskog pomorskog društva, zahtjevi za koridorom na Jadranu te akcija Armije BiH Neretva 93' koja je za cilj imala prodrijeti kroz dolinu Neretve do obala Jadranskog mora. Kao ključno uporište/križište na neretvanskom putu s važnom ulogom mosta (ne samo putem Starog mosta) za vezu zapadne i istočne Hercegovine izdvaja se Mostar, o čemu sugerira otkonim Mostar, koji je očito predosmanlijski i s iznimnim životnim značenjem (Pavić, 2011c). U početku akcije Neretva 93' Armija BiH napredovala je od Mostara da bi bila zaustavljena od strane HVO-a kod Stoca, koji je također iznimno važna geostrateška točka na bošnjačkom putu ka moru. Jedan od bitnih razloga za neuspjeh Neretve 93 jest i postojanje kompaktnoga hrvatskog etnikuma koji se nastavlja do mora. O tome koliko je koridor bio realna opcija, svjedoči nam činjenica da se vodeći geopolitički mislilac našeg doba, Henry Kissinger, zalagao za davanje koridora BiH radi regionalne geopolitičke stabilizacije

(Topalović, 2000). U uvjetima secesije RS realno je očekivati obnavljanje bošnjačkih zahtjeva za izlazom na more (Topalović, 2000).

Sve u svemu, možemo zaključiti kako Bošnjaci danas obitavaju na potezu Bihać-Goražde i Brčko-Čapljina odnosno na svim polovima BiH, čuvajući tako integritet BiH u slučaju eventualnih secesionističkih težnji.

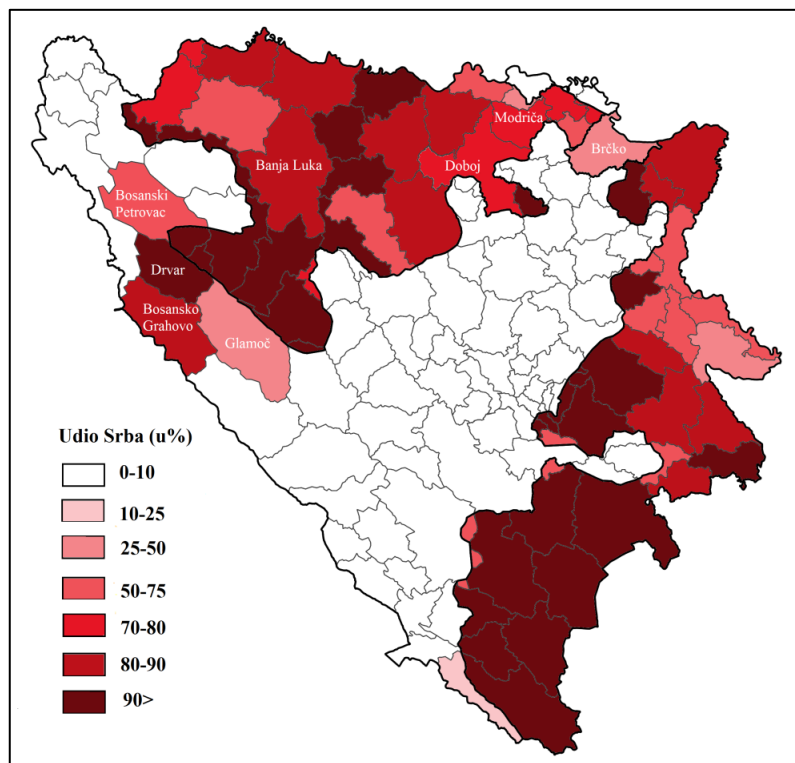
7.1.1. Geopolitičke aspiracije Bošnjaka

Bošnjački politički prvaci u demografskoj supremaciji Bošnjaka vide instrument za ostvarivanje geopolitičkih ciljeva. Bošnjački lideri vode dvostruku igru načelno promovirajući multietničku BiH, istovremeno povlačeći brojne poteze koji idu u pravcu stvaranja dvotrećinsko-većinske bošnjačko-muslimanske države. Zalaganje za građansko uređenje, u višenacionalnim državama poput BiH, krinka je za nacionalizam brojnijeg naroda. Naime, ukoliko bi se u BiH organizirali izbori i ljudi na njih izišli i glasali za koga hoće, kako se to čini u Zapadnome svijetu, moglo bi se dogoditi da se na taj način favorizira najbrojnija zajednica. U takvoj situaciji, Hrvati bi bili u najnepovoljnijem položaju. Po ustavnom uređenju BiH nije građanska država, već država tri konstitutivna naroda stoga bi ovakvi potezi doveli do remećenja ionako krhke ravnoteže.

Među bošnjačkim nacionalistima popularna je teza o Bošnjacima kao titularnom narodu u BiH koji je i stvorio BiH kao samostalnu državu. Bošnjačke elite druga dva konstitutivna naroda doživljavaju kao nelojalne državljane strahujući od njihovog secesionizma i iredentizma njihovih vanjskih domovina (Kasapović, 2005). U skladu s tim pozdravlja se povećanje udjela Bošnjaka u ukupnom stanovništvu države kao zalog njezine opstojnosti i blagostanja. Međutim, povijest nas uči kako etnička homogenost ne znači automatski stabilnost države. Tako je primjerice nacionalna homogenost Poljske učvršćena progonom Nijemaca nakon 1945., ali time nije učvršćena ni poljska državnost ni poljska demokracija. Shodno tome, bit političke sigurnosti je kvaliteta odnosa država-narod, a ne u njihovom kvantitativnom odnosu (Topalović, 2000).

7.2. Srpski etnikum

Površinom najveći i etnički najhomogeniji je srpski etnički prostor koji zauzima nešto više od 50 % teritorija BiH (Sl. 12). Njegove se granice gotovo podudaraju s granicama entiteta Republika Srpska, izuzev četiri granične općine u Zapadnoj Bosni (Bosanski Petrovac, Drvar, Bosansko Grahovo i Glamoč) koje dominantno nastanjuje srpsko stanovništvo, a koje su se po završetku rata našle u sastavu FBiH. RS se sastoji od dva dijela, manjeg u zapadnoj Bosni te većeg koji se prostire preko Istočne Bosne, lijevog Podrinja pa sve do Istočne Hercegovine. Između ta dva dijela ispriječio se Distrikt Brčko koji prekida teritorijalni kontinuitet RS. Za RS brčanski koridor, koji je uspostavljen u prostoru muslimansko/hrvatske većine, ima prvorazredno geostrateško značenje jer predstavlja pupčanu vrpcu preko koje logistički i gospodarski opstaje njezin zapadni dio, u kojemu živi oko 70% stanovništva RS, a težište mu je u Banja Luci (Topalović, 2000).

Sl. 12. Prostorni razmještaj Srba u BiH 2013 godine (po općinama)

Izvor: URL 1

Strateška važnost dodatno proizlazi iz činjenice da se Brčko nalazi uz rijeku Savu blizu mjestu gdje se susreću autocesta Beograd Zagreb i koridor Vc. Kako bi dodatno učvrstile koridor koji povezuje zapadni i istočni dio entiteta, vlasti RS vršili su demografski inženjering ciljano usmjeravajući raseljeno srpsko stanovništvo iz BiH i Hrvatske na „strateški važna“ područja. To nam potvrđuju rezultati popisa stanovništva iz 2013. godine

prema kojem je vidljivo da su općine na tom području poput Modriče (porast od 63 %), Brčkog (+59 %) i Doboja (+23,5 %) u posljednjem međupopisnom razdoblju zabilježile značajno povećanje srpskog stanovništva usprkos niskom natalitetu (URL 1). Jedan od najvažnijih strateških ciljeva vojske RS u ratu devedesetih bio je prijeći rijeku Drinu koja je za Srbe predstavljala mitsku granicu, što je i postignuto najvećim etničkim čišćenjem u Europi poslije Drugom svjetskog rata, koje je kulminirao masakrom u Srebrenici. Prilikom zauzimanja lijevog Podrinja lideri RS vodili su se geopolitičkom logikom želeći pod svaku cijenu prekinuti vezu Bošnjaka iz Sandžaka s Bošnjacima u BiH. Spomenuta veza dio je pravca tzv. Zelene transverzale (Sl. 13).

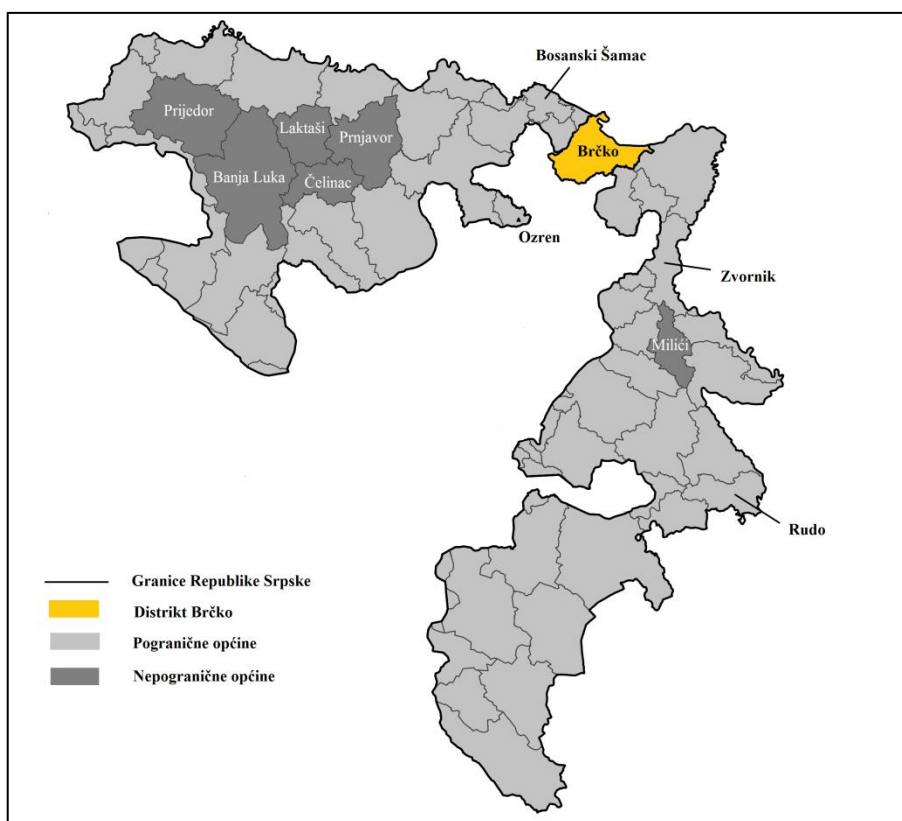

Sl. 13. Prostorni raspored muslimana na Balkanu i tzv. Zelena transverzala

Izvor: Botić, 2016

Ovaj termin posebno je popularan među srpskom političkom elitom, a pod njim se podrazumijeva uspostavljanje geografski neprekinutog lanca većinski muslimanskih zajednica od Istanbula na jugoistoku do Bihaća na sjeverozapadu. Iz toga je razvidno kako danas Podrinje ima prvorazredno tamponsko značenje. Danas postoji etnički homogena srpska okosnica koja se proteže od Semberije preko Podrinja pa sve do jugoistočne Hercegovine (Pavić, 2012b). Srpski etnikum, kao i bošnjački, nigdje ne dopire na more, iako se na krajnjem hrvatskom jugu, u zaleđu Molunta, približava na svega desetak

kilometara. Izlazak na more stoljetna je srpska težnja, pa u skladu s tim treba promatrati aktualizaciju zahtjeva RS za izlaskom na Jadransko more na području Sutorine, koja je u doba Osmanlija bila u sastavu BiH. U uvjetima secesije RS od BiH, teritorij RS bi bilo iznimno teško obraniti. Republika Srpska ima atipičan oblik teritorija čiji se sjeverni dio pruža pravcem istok-zapad, a istočni pravcem sjever-jug, što otežava mogućnost čvršćeg unutrašnjeg povezivanja, komunikacije, te ekonomske integracije i ravnomjernog regionalnog razvoja međusobno udaljenih zapadnih i južnih dijelova teritorija. Vezu između dva dijela predstavlja uski brčanski koridor gdje je RS posebno ranjiva.

Sl. 14. Oblik teritorija RS

Teritorijalni oblik RS je među najbizarnijim u svijetu, a nalikuje deformiranim rogovima jelena-lopatarea (Topalović, 2000). Najbolja potvrda pomalo bizarnog obliku teritorija RS je činjenica da se geografski centar nalazi izvan RS. O pograničnom karakteru svjedoči podatak da od 62 općine u sastavu RS samo njih 6 (Prijedor, Banja Luka, Laktaši, Čelinac, Prnjavor, Milići) nisu pogranične. Pri tome strateška dubina (Sl. 14.) na području Zvornika (6 km) te kod Rudog (6,5 km) iznimno je mala (Bijedić, 2016). Ukupna duljina granice samostalne RS iznosila bi 2170 km (što je duže od granice BiH), od čega bi 1.080 km otpadalo na granicu s FBiH (današnja međuentitetska linija). Vojnopolitički nadzor ovako dugačkih granica iznimno je složeno pitanje i zahtjevan posao. U tom kontekstu,

nepovoljna okolnost je i činjenica da se RS tek svojim manjim dijelom naslanja na Srbiju, dok je većinom okružena prostorima pretežno naseljenim Hrvatima i Bošnjacima. S površinom od 24.525 km² RS bi imala najveći omjer duljine granice i ukupne površine teritorija (border/area ratio) na svijetu. Problem bi svakako predstavljala zastarjela i neadekvatna cestovna i željeznička infrastruktura koja otežava unutrašnje komunikacije i ekonomske integracije međusobno udaljenih zapadnih i južnih dijelova entiteta. Secesijom bi to bilo posebno izraženo jer glavne veze između zapadnog i istočnog dijela RS vode preko FBiH. K tome, na prostoru Istočne Hercegovine ne postoji zračna luka. Ne manje važno, RS graniči s Hrvatskom i Crnom Gorom koje su obje članice NATO saveza, koji sigurno ne bi mirno promatrao događaje. Konačno, nepovoljan je i raspored stanovništva u RS gdje postoje veliki regionalni dispariteti u gustoći naseljenosti i gustoći mreže naselja. Tako u Posavini i Semberiji gustoća naseljenosti dostiže do 150 st/km², dok u Romaniji i krševitoj Hercegovini iznosi samo 20 st/km² (Grčić, 2000). Posebice je nerazvijena mreža naselja na području Romanije gdje ne postoji veće gradsko naselje. Tamošnje ruralne općine prije rata gravitirale su Sarajevu. Danas, udaljenost od većih urbanih centara RS uz ekstenzivnu poljoprivredu, lošu prometnu infrastrukturu i nerazvijenu industriju, utjecali su na pojavu izoliranosti, perifernosti i zatvorenosti ovih prostora (Zekanović, 2012). Depopulacija u strateški važnim područjima u budućnosti može imati velike geopolitičke implikacije. Bez obzira na brojne geostrateške slabosti, RS kontrolira neke važne geostrateške točke u BiH. Na području RS nalazi se Bosanski Šamac preko kojeg se ostvaruje željeznički i općenito prometni ulazak u BiH u smjeru rijeka Bosna-Neretva-Ploče. Nadalje, RS kontrolira planinu Ozren (917 m), koja je bitna geostrateška točka za kontrolu prometnica na sjeveru Srednje Bosne (Pavić, 2013).

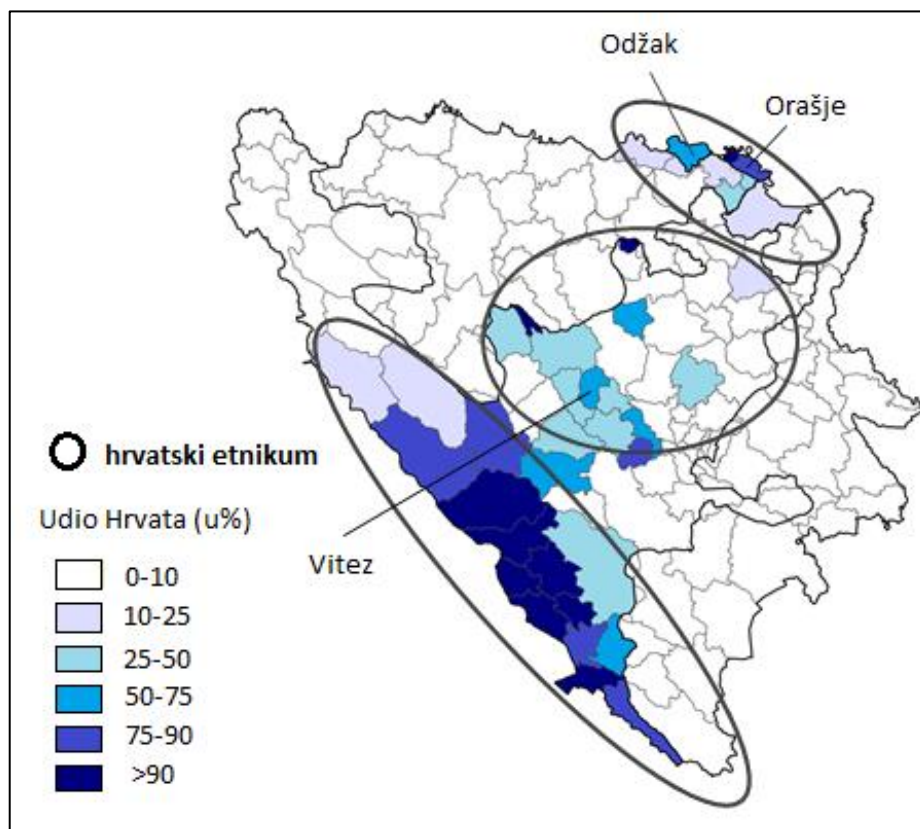
Zaključno, iako ne postoji „državoliki oblik“, teritorijalne nepravilnosti u kombinaciji s neprijateljskim okruženjem mogu predstavljati značajan problem posebice u inicijalnoj geopolitičkoj fazi stvaranja državnosti RS.

7.2.1. Geopolitičke aspiracije Srba

Srpskoj političkoj eliti u Bosni i Hercegovini država BiH ne predstavlja ništa više doli prostorne kategorije unutar koje je nužno držati *status quo* i afirmirati entitete kao privremenu unutrašnju domovinu. U budućnosti je entitet potrebno transformirati u državu ili se priključiti Srbiji. Prema tome, nikakva revizija *Daytonskog* sporazuma nije opcija. Uostalom Srbi smatraju da je RS već pristala na kompromise kad je pustila da 4 općine u Zapadnoj Bosni koje dominantno naseljavaju Srbi uđu u sastav Federacije.

7.3. Hrvatski etnikum

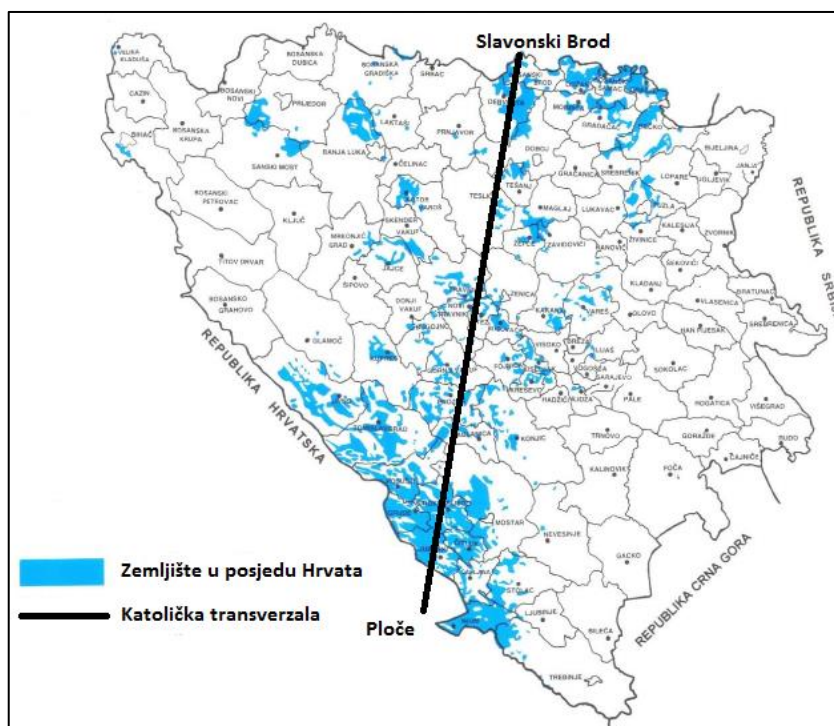
Hrvatski etnikum obuhvaća oko 20% površine BiH (Sl. 15), a sastoji se od tri dijela. Najveći i etnički najhomogeniji hrvatski etnički prostor obuhvaća prostor jugozapadne Bosne i zapadne Hercegovine. S geopolitičkog stanovišta, najvažnija je osobina tog dijela hrvatskog etnikuma da se dugom graničnom crtom od oko 200 km naslanja na Republiku Hrvatsku i istovrsni prekogranični hrvatski etnikum. Također, kompaktan hrvatski etnikum raspolaže jednim bosansko-hercegovačkim pristupom moru na području Neuma. Za političke lidere u RH važan cilj u ratu bio je zauzimanje srpskog etnikuma u jugozapadnoj Bosni (Drvar, Bosansko Grahovo i dr) kao važne spojnice između pobunjeničkog Knina i Banja Luke, što je ostvareno operacijom Maestral čime je stvoren tzv. geostrateški tampon u jugozapadnoj BiH (Topalović, 2000). Za konsolidaciju tog teritorija poslužili su raseljeni Hrvati iz ostatka BiH-a. Tako je Hrvatska na određen način provodila etnički inženjering. O tome nam svjedoče rezultati posljednjeg popisa stanovništva prema kojemu je općina Glamoč zabilježila povećanje broja Hrvata s 184 na 906, općina Drvar s 31 na 552, općina Bosansko Grahovo s 226 na 393.

Sl. 15. Prostorni razmještaj Hrvata u BiH 2013. godine (po općinama)

Izvor: URL 1.

Sljedeći po brojnosti je etnikum u Srednjoj Bosni gdje Hrvati žive izmiješani s Bošnjacima. Srednja Bosna je jezgra BiH, a preko nje se ostvaruje veza između tuzlanskog i sarajevskog životnog težišta. Ovaj etnikum se nalazi u nepovoljnom geopolitičkom položaju jer ima u BiH uvelike središnju lokaciju, kojom prirodno „mora“ ovladati najmnogobrojnija nacija što Hrvati nisu (Pavić, 2013). U poraću se kao centar Hrvata Srednje Bosne profilirao Vitez koji je u posljednjem međupopisnom razdoblju zabilježio povećanje Hrvata za 13.2 %. Napokon, najmanji hrvatski etnikum se nalazi u Bosanskoj Posavini. Njegove granice se gotovo podudaraju s onima Županije Posavske, koja je teritorijalno diskontinuirana, a sastoji se od dva „džepa“ oko Odžaka i Orašja. Ovaj etnikum je najgore prošao u ratu, tijekom kojeg su Srbi „očistili“ većinu Bosanske Posavine od Hrvata. Ovaj etnikum je praktički izgubljen za Hrvate. (Sl. 15). Hrvati na području sjeverozapadne Bosne, koji su do posljednjeg rata živjeli u nekoliko manjih enklava, danas su neznatna manjina u odnosu na pripadnike druga dva naroda.

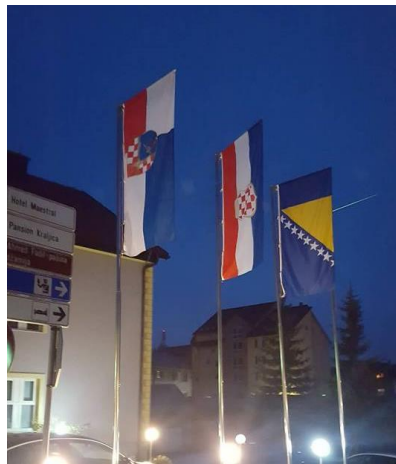
Sl. 16. Prostorni raspored zemljišta u vlasništvu Hrvata u BiH 1991. godine

Izvor: URL 4

Za razliku od srpskog i bošnjačkog dijela hrvatski etnikum danas nema prostorno-etničku okosnicu (Pavić, 2012). Svojevremeno, kad su Hrvati u BiH bili brojniji, u hrvatskim krugovima se govorilo o postojanju „katoličke transverzale“ koja se proteže od Bosanske Posavine do Zapadne Hercegovine (Sl. 16). Kao potvrda navodio se podatak da se od Ploča do Slavanskog Broda može pješice doći preko gruntovnog vlasništva Hrvata u BiH (Ivković, 2018).

7.3.1. Geopolitičke aspiracije Hrvata

Za Hrvate je *daytonska* BiH organizirana kao država s dva entiteta i tri naroda neodrživa, jer smatraju da u stvarnosti Republika Srpska funkcionira kao srpski, a Federacija kao bošnjački entitet. Prema tome, politički lideri Hrvata u BiH zalažu se za federalizaciju, koja uključuje dvije sastavnice: prvo, odgovarajuće odnose u vlasti, i drugo, priznanje vlastitog etničkog većinskog hrvatskog prostora kao temelja za primjenu federalizacije (Pavić, 2012). Pod tim se misli stvaranje trećeg entiteta koji bi obuhvaćao hrvatske etničke prostore s objašnjenjem kako će jedino u okviru njega moći ostvariti jednaka prava kao i dva druga konstitutivna naroda.

Sl. 17. Zastava Herceg-Bosne u Kupresu kao simbol hrvatskog nacionalnog identiteta

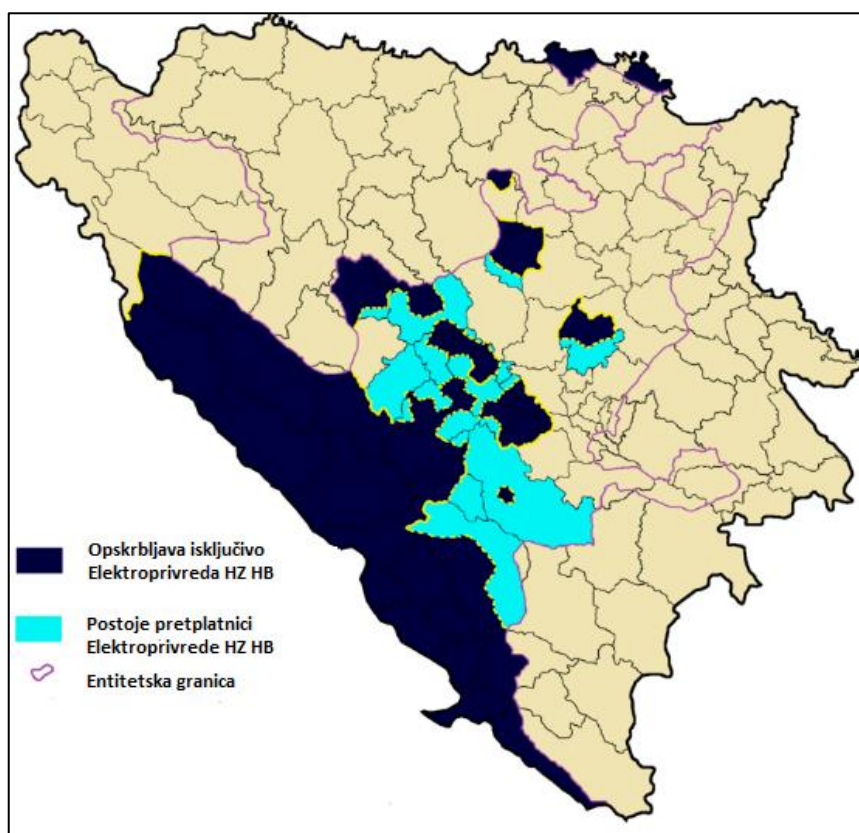
Izvor: Snimio autor

Sl. 18. Spomenik hrvatskim vojnicima u Jajcu kao znak prisutnosti Hrvata

Izvor: Snimio autor

Iako formalno-pravno treći entitet ne postoji, njegove je obrise moguće vidjeti u prostoru. Ako se pođe od Kiseljaka do Neuma obilježja na javnim i privatnim zgradama, sakralni objekti te vizualni identitet naselja (Sl. 17, Sl. 18) upućuju na to da je riječ o zasebnom dijelu BiH. Ostavština je to Hrvatske zajednice Herceg-Bosne koja iako ne postoji od 1996. godine i dan danas živi u mnogim zakonima i javnim poduzećima. Tako su primjerice svi zakoni HRHB i dalje na snazi, za sva ona pitanja koja nisu uređena na razini države. To je, između ostalog, Zakon o državnim praznicima. Što se pak javnih poduzeća tiče primjerice hrvatske etničke prostore u BiH električnom energijom opskrbljuje Elektroprivreda HZ Herceg-Bosne (Sl. 19). Također, Hrvati imaju „svoj“ telekom HT Eronet.

Sl. 19. Područje djelovanje Elektroprivrede Hrvatske zajednice Herceg Bosne 2018.

Izvor: URL 5

8. Demografske perspektive Hrvata u Bosni i Hercegovini

Iz podataka popisa razvidno je kako se u mirnodopskom periodu udio Hrvata postotno najviše smanjio. Kao i u 20.st. taj pad udjela Hrvata u ukupnom stanovništvu nije posljedica slabije biološke dinamike od druga dvaju konstitutivna naroda, već rezultat snažnijeg iseljavanja.

Primarni razlog iseljavanja Hrvata iz BiH i u poratnom periodu je političke naravi, a definira se pojmom majorizacije. Pod majorizacijom se misli na neravnopravan položaj Hrvata u BiH u odnosu na druga dva konstitutivna naroda određen *Daytonskim* sporazumom, te dodatno sustavno smanjivanje prava Hrvata u *postdaytonskom* periodu. Majorizacija se očituje kroz izborni zakon koji omogućuje preglasavanje Hrvata, primjerice pri izboru hrvatskog člana Predsjedništva BiH, blokiranje uspostave javnog RTV servisa na hrvatskom jeziku te višegodišnju političku paralizu Mostara. Tijekom godina hrvatski politički lideri nudili su nekoliko različitih prijedloga novog administrativno-teritorijalnog uređenja, međutim njihovi zahtjevi nisu naišli na plodno tlo kod međunarodne zajednice. Političko Sarajevo sve geopolitičke inicijative Hrvata označava kao separatističke i antidržavne. U uvjetima u kojima je Hrvatima teško izraziti opoziciju unutar BiH, neslaganje se pretvara u protivljenje BiH kao takvoj.

Hrvati iz Bosne i Hercegovine emigriraju i iz ekonomskih razloga. BiH se ubraja među najnerazvijenije države u Europi. U praksi bosanskohercegovački Hrvati lakše emigriraju od svojih sunarodnjaka budući da im mogućnost posjedovanja hrvatske putovnice omogućuje sudjelovanje na tržištu rada Hrvatske, a 2013. i diljem EU.

Sljedeći bitan faktor iseljavanja je nepovoljna strukturu naseljenosti Hrvata koji uglavnom žive u ruralnim područjima. Danas u BiH ne postoji regionalni centar, a kamoli makroregionalni, u kojem su Hrvati dvotrećinska većina. Prema posljednjem popisu najveći grad u BiH s dvotrećinskom hrvatskom većinom je Livno s populacijom od 9.045 stanovnika što ga svrstava na 32. mjesto najvećih gradova u BiH. Nerazvijena mreža centralnih naselja primarno je posljedica slabog urbanog razvoja za vrijeme turske vladavine. Pred kraj turske vladavine u gradovima je živjelo svega oko 10 % ukupne populacije BiH. Još 1921. godine u cijeloj BiH bilo je samo 11 urbanih središta s brojem stanovnika iznad 5.000 (Ančić, 2004). Urbanizacija u modernom smislu intenzivno se odvija u Bosni i Hercegovini tek poslije Drugog svjetskog rata. Danas se BiH sa stopom

urbanizacije od svega 42.67% ubraja među najruralnije europske države (URL 1). Nedostatak regionalnog centra te srednje velikih gradova, s apsolutnom hrvatskom većinom problem jer ta naselja smanjuju egzodus iz svojih gravitacijskih područja. Također, zbog svoje optimalne veličine i sadržaja koje pružaju smatraju se najpogodnijima za život. Još je davne 1826. Thünen istaknuo kako grad nije izdvojena i izolirana zajednica stanovništva, već sastavni dio regionalnog kompleksa (Žuljić, 1983). Brojni istraživači ističu kako su demografska kretanja izravno povezana s nodalno-funkcionalnom organizacijom prostora BiH, odnosno sustavom centralnih naselja i njihovom razvijenošću. Nedostatak, nerazvijenost i podkapacitiranost centralnih naselja s hrvatskom etničkom većinom vodili su u posljednjih pedesetak godina k negativnim demografsko-prostornim učincima jer nije bilo regionalnog centra koji bi ponudom usluga i radnih mjesta, u uvjetima jake deagrarizacije, zadržao viškove radne snage i ujedno zadovoljio potrebe za urbanim sadržajima i „svjetlima grada“ (Akrap, 2008). Getoizacija Hrvata u rijetko naseljenu Hercegovinu sa slabom mrežom centralnim naselja, značila je izolaciju od ključnih ekonomskih i društvenih kretanja u BiH koje veći centri apsorbiraju, uključujući investicije, kulturne manifestacije, akademski život, društvena događanja i dr. To se negativno odrazilo na demografska kretanja Hrvata u BiH.

Danas je Mostar kulturno, sveučilišno, gospodarsko i političko središte Hrvata u BiH. Godine 1991. oko 6% svih Hrvata u BiH živjelo je u Mostaru, dok danas taj postotak iznosi oko 12%. Prije rata relativnu većinu u gradu su imali Muslimani (Bošnjaci), a danas je imaju Hrvati. U etničkom smislu rijeka Neretva Mostar dijeli na istočni, pretežito naseljen Bošnjacima, i zapadni dio kojeg dominantno naseljavaju Hrvati. Hrvatska je ulagala značajna sredstva u Mostar kao „stolni hrvatski grad“ s ciljem jačanja njegovih funkcija. Primjer su ulaganja u tvornicu Aluminij, Sveučilišnu bolnicu te Sveučilište u Mostaru. Hrvatska je pomagala Sveučilište početkom ovog tisućljeća kad je bilo u dugovima te kasnije ulaganjem u razvoj novih studijskih programa. Danas Sveučilište broji oko 14.000 studenata. Osim obrazovne i znanstveno-istraživačke misije, Sveučilište u Mostaru stožerni je stup opstojnosti identiteta hrvatskoga naroda u BiH i njegove ravnopravnosti s ostala dva konstitutivna naroda. U demografskom kontekstu, Sveučilište je usporilo odlazak Hrvata iz BiH, poglavito studenata, koji više ne moraju na studij ići u RH. Međutim Mostar nikad nije u potpunosti uspio postati „stolni hrvatski grad“. Posljedica je to prostorne ograničenosti koja je onemogućila širenje grada, a ekonomski razvoj grada usporila je politička paraliza grada u kojem izbori nisu održani od 2012. godine.

9. Geopolitičko pozicioniranje Hrvatske u Bosni i Hercegovini

Geopolitičko pozicioniranje predstavlja ključ za ostvarivanje političkih, gospodarskih i drugih ciljeva. U slučaju Hrvatske, nužnost jasnijeg geopolitičkog određenja u BiH proizlazi iz specifičnog političko-geografskog položaja dviju država te činjenice da su Hrvati jedan od tri konstitutivna naroda u BiH. Republika Hrvatska ima ustavnu dužnost skrbiti o svojim državljanima koji obitavaju izvan njezinih granica, a kao supotpisnici *Daytonskog* sporazuma Hrvatskoj je dodijeljena uloga jamca njegove provedbe, stoga je sasvim normalno da se Hrvatska zanima za razvoj i stanje suvremenih političkih i geostrateških odnosa u BiH (Raos, 2013). U nekim drugim okolnostima, to bi se moglo protumačiti kao miješanje u unutarnje poslove.

Od uspostave bilateralnih odnosa dviju država, hrvatsku vanjsku politiku prema BiH određivali su različiti vidovi, međutim središnje mjesto oduvijek je zauzimao onaj geopolitički. Naime, položaj Hrvata u BiH oduvijek se doživljavao kao „geopolitički i strateški“ važan za sigurnost Hrvatske (Topalović, 2000). U skladu s tim službena politika Hrvatske je ocjenjivala važnost pojedinih dijelova hrvatskog etnikuma i osvojenih područja u BiH za sigurnost Hrvatske. U skladu s tim pojedini dijelovi teritorija pod hrvatskom kontrolom u BiH označeni su važnijim od drugih. Primarno se to odnosi na područje Jugozapadne Bosni i Zapadne Hercegovine koje su označene ključnima za zaštitu Dalmacije gdje je strateška dubina Hrvatske mala. S druge strane, Hrvati u Srednjoj Bosni i Bosanskoj Posavini, kao strateški manje važni su zanemareni. Također, Hrvati iz BiH su doživljavani kao demografski resurs za obnovu Hrvatske koja se rano susrela s nedostatkom radne snage. Prema popisu stanovništva iz 2011. godine 409.357 stanovnika Hrvatske je rođeno u BiH (Popis stanovništva, 2011). Tijekom svih ovih godina Hrvatska se u zaštiti bosansko-hercegovačkih Hrvata pouzdavala u njihovu stranačku i nacionalnu monolitnost te u formalno-pravno ostvarivanje njihove ravnopravnosti, odnosno kantonalno razgraničenje (Topalović, 2000). Mijenjali su se predsjednici i Vlade RH međutim oduvijek je postajao kontinuitet hrvatske politike prema BiH što potvrđuje i nedavno donesena „Deklaracija o položaju Hrvata u BiH“ koju je izglasao Hrvatski Sabor (2018). Ovakav pristup nije donio očekivane rezultate što potvrđuje neprekinuti egzodus Hrvata iz BiH od njezine samostalnosti. Tim gore jer, za razliku od prošlosti, Hrvati danas nemaju visok natalitet kojim bi se umanjili gubici nastali iseljavanjem. Stoga, krajnje je vrijeme za postavljanje nove paradigme u vanjskoj politici Hrvatske prema BiH, kao

preduvjet opstanka tamošnjih Hrvata. Pri tome, opstanak bosansko-hercegovačkih Hrvata treba poticati radi njih samih, a ne radi tobožnjih strateških interesa Hrvatske (Topalović, 2000). Bez obzira na smanjenje broja bosanskohercegovačkih Hrvata, oni bi trebali zadržati status konstitutivnog naroda u BiH ako ne na temelju brojnosti, onda na osnovu tradicionalne pozicije u bosansko-hercegovačkom društvu. Što se pak geostrateške ranjivosti Hrvatske tiče, ona se ne relativizira teritorijalnim osvajanjima niti demografskim inženjeringom nad bosansko-hercegovačkim Hrvatima, već vođenjem mudre vanjske politike s ciljem osiguravanja savezništva, poboljšanjem odnosa s BiH, politikom ravnoteže straha, projektima prekogranične suradnje i dr.

10. Zaključak

Na temelju analize dostupne literature i statističkih podataka, s geopolitičkog stanovništva, provedeno je istraživanje demografskog razvoja Bosne i Hercegovine. Prethodno je postavljeno pet hipoteza koje su kasnije u radu bile analizirane.

Prva hipoteza koja glasi da bosansko-hercegovački Hrvati, za razliku od Bošnjaka i Srba, nemaju saveznika među velikim silama djelomično je potvrđena. Analiza ključnih međunarodnih aktera pokazala je da su Njemačka i islamske države tradicionalno naklonjene Bošnjacima dok se Rusija po pravoslavnoj liniji prometnula kao zaštitnik srpskih interesa. SAD kao ključni međunarodni akter poprilično je rezerviran prema BiH. Ipak, valja istaknuti da Hrvati imaju saveznika u Svetoj Stolici koja se nedvosmisleno zalaže za opstanak Hrvata u BiH. Doduše, moralna načela Crkvi priječe da se zalaže za samo jedan narod, već Crkva traži jednaka prava za svakog čovjeka. Također, podrška Crkve Hrvatima u BiH nije bezuvjetna pa je tako primjerice za Crkvu neprihvatljiva podjela države po etničkim linijama koju predlaže dio hrvatskih političkih prvaka.

Druga hipoteza u potpunosti je potvrđena. Tezu da je BiH sve manje multietnička moguće je potkrijepiti različitim statističkim pokazateljima. Tako u RS Srbi čine 81,5% ukupnog stanovništva, dok udio Srba u FBiH iznosi 2,5%. Nadalje, u svega 6 od ukupno 143 općine u BiH nijedan narod nema udio veći od 50%. Također, nakon dugo vremena udio jednog naroda (Bošnjaci) u ukupnom stanovništvu je veći od 50%. Konačno, udio Hrvata (15,43%) najmanji je u novijoj povijesti.

Treća hipoteza je također potvrđena. Analiza popisnih podataka pokazala je kako Hrvati u BiH imaju nepovoljnu strukturu naseljenosti. Većina Hrvata živi u ruralnim područjima, a ni u jednom regionalnom centru nemaju dvotrećinsku većinu. Najveći grad u kojemu su Hrvati dvotrećinska većina je Livno koji je tek 32. najmnogoljudniji grad u BiH. Nedostatak, nerazvijenost i podkapacitiranost centralnih naselja s hrvatskom etničkom većinom u BiH vodili su u posljednjih pedesetak godina k negativnim demografskim pokazateljima Hrvata jer nije bilo regionalnog centra koji bi ponudom usluga i radnih mjesta, u uvjetima jake deagrarizacije, zadržao Hrvate u BiH.

Četvrta hipoteza je potvrđena. Analiza geostrateških osobina RS otkrila je brojne slabosti od kojih se izdvajaju: nepravilan teritorijalni oblik, neprijateljsko (NATO) okruženje, iznimno duga granica koju bi trebalo braniti, mjestimično mala strateška dubina, slaba prometna povezanost zapadnog i istočnog dijela entiteta, slaba prometna povezanost s maticom Srbijom te razmjerno mala gustoća naseljenosti. Pa iako ne postoji optimalni

„državoliki oblik“, teritorijalne nepravilnosti RS u kombinaciji s neprijateljskim okruženjem mogu predstavljati značajan problem posebice u inicijalnoj geopolitičkoj fazi stvaranja državnosti RS. Dakle, Republika Srpska može postojati isključivo u okviru BiH.

Peta hipoteza, da Hrvatima prijeti gubitak statusa konstitutivnog naroda zbog negativnih demografskih trendova jest odbačena. Sigurno je da će bošnjačka strana pokrenuti pitanje ukidanja konstitutivnosti Hrvata, kako se njihov udio u ukupnome stanovništvu bude smanjivao, međutim za bilo kakve promjene političke organizacije potrebna je revizija *Daytonskog* sporazuma što nije realna opcija budući da međunarodnoj zajednici odgovara postojeće stanje. Također, nerealno je očekivati značajnije promjene dok god Hrvati imaju udio u stanovništvu BiH na razini 10%. Uostalom, ako ne na temelju brojnosti, Hrvatima bi status konstitutivnog naroda trebao biti zajamčen na osnovu tradicionalne pozicije u bosansko-hercegovačkom društvu.

Nedvojbeno je da demografska kretanja imaju veliko geopolitičko značenje. Posebice je to izraženo danas kad teritorijalna osvajanja nisu prihvatljiva u međunarodnoj zajednici, stoga preostaje demografsko preuzimanje. Očit primjer je Kosovo kojim su zavlitali Albanci prvenstveno zahvaljujući njihovoj demografskoj supremaciji nad Srbima.

Istraživanje je pokazalo da su demografska obilježja bosansko-hercegovačkog stanovništva imala velike implikacije na geopolitičku situaciju u državi. Tako su vjerske specifičnosti bile podloga srednjovjekovne državnosti BiH. Nedavna događanja također govore u prilog geopolitičke važnosti demografskih obilježja pa je tako religija bila temelj stvaranja bošnjačke nacije kao i što su negativna demografska kretanja Srba, na strateški važnim područjima, potakla srpske lidere na pokretanje agresije na BiH te na etničko čišćenje nesrpskog stanovništva.

Danas je ključno pitanje u BiH status Hrvata koji ne mogu ostvariti ravnopravan položaj s ostala dva konstitutivna naroda. Perspektive Hrvata u BiH nisu sjajne budući da su suočeni s depopulacijom, a pogotovo je zabrinjavajuća činjenica da je prirodno kretanje hrvatskog stanovništva negativno, stoga ono ne može nadomjestiti gubitak nastao iseljavanjem. Neprekinuti egzodus Hrvata iz BiH najbolja je potvrda da Hrvatska dosad nije učinila dovoljno u njihovoj zaštiti, što je njezina ustavna obveza. Ako je u interesu Hrvatske opstanak tamošnjih Hrvata onda je krajnje vrijeme za uspostavu nove paradigme u odnosima Hrvatske prema bosansko-hercegovačkim Hrvatima te naspram političkim predstavnicima BiH koja je neodvojiva od toga. Maksimalna nove hrvatske politike prema BiH treba biti opstanak bosansko-hercegovačkih Hrvata poradi njih samih, a ne zbog tobožnjih strateških interesa Hrvatske.

11. Literatura

1. Adžanel, B., 2017: 150 godina od protjerivanja muslimana iz Srbije
<http://sandzakpress.net/150-godina-od-protjerivanja-muslimana-iz-srbije> (6.12.2018)
2. Akrap, A., 2008: Demografski kontekst raspada SFR Jugoslavije, *PILAR – „Časopis za društvene i humanističke studije“* 5 (1), 11-58.
3. Ančić, M., 2004: Društvo, etnicitet i politika u Bosni i Hercegovini, *Časopis za suvremenu povijest* 36 (1), 293.-329.
4. Azinović, V., 2002: Dok je svijet spavao: Međunarodna zajednica i rat u Bosni i Hercegovini 1992-1995.,
https://docs.rferl.org/sh-SH/specials/djss/prikazi/naimark_prikaz.htm (7.1.2019.)
5. Azinović, V., 2007: Saudijska Arabija i rat u BiH,
https://docs.rferl.org/sh-SH/specials/al_kaida/12_saudijska_arabija_i_rat_u_bih.htm (23.12.2018.)
6. Botić, J., 2013: Prostorna i nacionalna distribucija izravnih stranih ulaganja u Bosni i Hercegovini, *Hrvatski geografski glasnik* 75 (1), 131-150.
7. Botić, J., 2018: Bošnjaci Sandžaka u kontekstu suvremenih geopolitičkih i sigurnosnih izazova u Jugoistočnoj Europi, *Forum za sigurnosne studije* 2 (2), 164-188.
8. Cvitković, I., 2017: Nacionalna i konfesionalna slika Bosne i Hercegovine,
http://www.anubih.ba/images/publikacije/posebna_izdanja/ODN/09_posebna_izdanja_CLXXII_9/09_posebna_izdanja_CLXXII_9.pdf (5.1.2019.)
9. Čičak-Chand, R., 1999: Islam, etničnost i država: Balkan, *Migracijske i etničke teme*, 15 (3), 263-287.
10. Davutoğlu, A., 2014: *Strategijska dubina: međunarodni položaj Turske*, Beograd, Službeni glasnik.
11. Donia, R., 2004: Vještački nalaz, *Časopis za suvremenu povijest* 36 (1), 71-106.
12. Grčić, M., 2000: *Politička geografija*, Geografski fakultet, Beograd.
13. Hećimović, E., 2012: Prebrojavanje u BiH,
<https://pescanik.net/prebrojavanje-u-bih/> (11.1.2019.)
14. Huntington, S., 1998: *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*, Izvori, Zagreb.
15. Imamović, E., 1998: *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine*, Art 7, Sarajevo.

16. Ivković, Ž., 2018: Nikad viđene fotografije: Tajni sastanak na Plešivici na kojem je HDZ dobio ime,
<https://www.vecernji.hr/vijesti/franjo-tudmjan-hdz-ante-ledic-1222614> (10.12.2018.)
17. Jahić, H., Spahić, M., Mezetović, A., 2014: Geografski centar Bosne i Hercegovine, *Acta geographica Bosniae et Herzegovinae* 1 (1), 73-82.
18. Jelin-Dizdar, T., 2018: Šta je u pozadini priče o bh. imovini u Hrvatskoj
<http://ba.n1info.com/Vijesti/a264567/Sta-je-u-pozadini-price-o-bh.-imovini-u-Hrvatskoj.html> (11.2.2019.)
19. Jović, D., 2011: Popis stanovništva: bitka za etnički status u postjugoslavenskim državama, *Političke analize* 2 (5), 36-45.
20. Kasapović, M., 2005: *Bosna i Hercegovina - podijeljeno društvo i nestabilna država*, Politička kultura, Zagreb.
21. Kazaz, E., 2013: BiH se sastoji od tri etnička geta
<http://www.seebiz.eu/kazaz-bih-se-sastoji-od-tri-etnicka-geta/ar-54351/> (8.1.2019.)
22. Klemenčić, M., 1995: Suvremena politička geografija i geopolitika, *Hrvatski geografski glasnik* 57 (1), 135-145.
23. Klemenčić, M., 1997: *Atlas Europe*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb.
24. Klemenčić, M., 2011: Zemljopisni i geopolitički položaj: sastavnice hrvatskoga identiteta,
http://www.matica.hr/media/pdf_knjige/819/hrv.%20identitet%20105.pdf (1.12.2019.)
25. Kurečić, P., 2001: Geopolitika i suvremeni geopolitički položaj Hrvatske,
<https://bib.irb.hr/lista-radova?autor=311900> (23.12.2018.)
26. Kurečić, P., 2004: Novi svjetski geopolitički poredak: teorijske odrednice, *Hrvatski geografski glasnik* 66 (1), 103-120.
27. Lozančić, M., Fuerst-Bjeliš, B., 2017: Strategijska geografija. Odnos geografskoga prostora i nacionalne snage (moći), *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja* 26 (2), 269-289.
28. Lovrenović, I., 2010: *Bosanski Hrvati : Esej o agoniji jedne evropsko-orijentalne mikrokulture*, Synopsis, Sarajevo.
29. Lovrenović, I., 2019: Hrvati u Bosni i Hercegovini
<http://ivanlovrenovic.com/clanci/bosna-argentina/hrvati-u-bosni-i-hercegovini> (11.2.2019.)
30. Lučić, I., 2016: Sukobi dvaju naroda u Hercegovini traju stoljećima, a ponovno su eskalirali u Stocu

- <https://www.vecernji.hr/vijesti/hrvati-i-bosnjaci-sukobi-dvaju-naroda-u-hercegovini-traju-stoljecima-a-ponovno-su-eskalirali-u-stocu-1121786> (10.12.2018.)
31. Lukas, F., 1997: *Hrvatska narodna samobitnost*, Dom i svijet, Zagreb.
32. Luketić, K., 2014: Moć teksta
<http://ivanlovrenovic.com/clanci/recenzije/katarina-luketic-moc-teksta> (11.2.2019.)
33. Malcolm, N., 1995: *Povijest Bosne*, Erasmus Gilda, Zagreb.
34. Marić, K., Matić, 2018: Inozemna izravna ulaganja u Republiku Hrvatsku i usporedba s odabranim nerazvijenim zemljama, *Zbornik sveučilišta Libertas* 3 (3), 147-167.
35. Moreau Defarges, P., 2006: *Geopolitički rječnik*, CPI - Centar za politološka istraživanja, Zagreb.
36. Musa, S., 2014: Geostrateški položaj BiH u svjetlu prometnih koridora,
https://www.academia.edu/6980591/geostrateski_polozaj_BiH (22.12.2018.)
37. Mrduljaš, S., 2013: Etnička struktura prostora pod kontrolom Republike Srpske, Hrvatskog vijeća obrane i Armije Bosne i Hercegovine prema popisu stanovništva iz 1991. godine, *Polemos : časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira* 16 (31), 15-35.
38. Najetović, Dž., 2018: Državna granica Bosne i Hercegovine sa Republikom Srbijom, *Znakovi vremena* 21 (79), 219-244.
39. Pađen, J., 2000: Determinante prometne politike Hrvatske, *Economic Review* 51 (34), 236-258.
40. Pavić, R., 1973: Svjetske religije - prostorni raspored i veze sa prirodno-geografskom osnovicom, *Hrvatski geografski glasnik* 35 (1), 128-146.
41. Pavić, R. 1974: Teritorijalizacija i druga utemeljenja političkog: prilog metodologiji politoloških znanosti, *Politička misao* 11 (3), 52-62.
42. Pavić, R., 1984: Problemi Bliskog i Srednjeg istoka – Aspekti političke kartografije, *Politička misao* 21 (2), 102-114.
43. Pavić, R., 1985: Hitlerove geopolitičke koncepcije 1922--1939--1943., *Politička misao* 22 (2), 87-104.
44. Pavić, R., 1987: Politička geografija – prilog definiciji i prijedlog nastavnog programa, *Hrvatski geografski glasnik* 49 (1), 45-51.
45. Pavić, R., 1999: Kosovska kriza u općem političkom i geopolitičkom ozračju, *Politička misao : časopis za politologiju* 36 (2), 25-50.
46. Pavić, R., 2004: Strategija i taktika,

- http://haw.nsk.hr/arhiva/vol1/162/1219/www.fokus-tjednik.hr/vijest_arhiva.asp%3fvijest%3d2786%26izdanje%3d117.html (29.1.2019.)
47. Pavić, R., 2006: Problem BiH i njezina budućnost
<http://haw.nsk.hr/arhiva/vol1/162/9004/www.fokus-tjednik.hr/vijest.asp%3fvijest%3D696.html> (29.1.2019.)
48. Pavić, R., 2010: Raščlamba "Protokola" u svezi s granicom između Republike Hrvatske i Crne Gore, *Geoadria* 15 (2), 287-303.
49. Pavić, R., 2011a: Proces zatora hrvatsva,
<http://www.matica.hr/vijenac/450/proces-zatora-hrvatstva-628/> (21.10.2018.)
50. Pavić, R., 2011b: Bosna i Hercegovina (ne) izlazi na more
<http://www.matica.hr/vijenac/460/bosna-i-hercegovina-ne-izlazi-na-more-306/>
(29.1.2019.)
51. Pavić, R., 2011c: Ofenzivna akcija Neretva 93 i geostrateški ipsilon
<http://www.matica.hr/vijenac/460/ofenzivna-akcija-neretva-93-i-geostrateski-ipsilon-308/> (29.1.2019.)
52. Pavić, R., 2012a: Prilozi primijenjenoj kartografiji, *Kartografija i geoinformacije* 11 (18), 117-139.
53. Pavić, R. 2012b. Na temeljima geografije – I: prostor (u politici), *Geografski horizont* 58 (1), 59–79.
54. Pavić, R., 2013: Hrvatstvo u BiH pred novim izazovima,
<http://www.matica.hr/vijenac/496/hrvatstvo-u-bih-pred-novim-izazovima-21370/>
(10.1.2019)
55. Pavić, R., 2016: Suvremene značajke i problemi jadranske regije – pritisci na hrvatski Jadran,
<https://morehrvatskobлаго.files.wordpress.com/2016/03/3-r-paviccc81.pdf> (7.1.2019.)
56. Pejanović, M., 2017: Promjena etničke strukture opština u Bosni i Hercegovini prema Popisu stanovništva 2013. godine,
http://www.anubih.ba/images/publikacije/posebna_izdanja/ODN/09_posebna_izdanja_CLXXII_9/09_posebna_izdanja_CLXXII_9.pdf (5.1.2019.)
57. Pejić, M., 2017: Geografija preživljavanja: ključni čimbenici opstanka kršćanskih zajednica Bliskog istoka u prošlosti,
<http://www.prometej.ba/clanak/povijest/krscani-u-zemljama-islama/geografija-prezivljavanja-kljucni-cimbenici-opstanka-krscanskih-zajednica-bliskog-istoka-u-proslosti-3161> (6.12.2018.)

58. Pilar, I., 2017: *Južnoslavensko pitanje*, Matica Hrvatska, Vinkovci.
59. Picula, B., 2014: Vanjska politika SAD-a prema Bosni i Hercegovini i regionalnom okruženju od 1991. do danas
<https://www.idpi.ba/vanjska-politika-sad-a-prema-bosni-i-hercegovini-i-regionalnom-okruzenju-od-1991-do-danas/> (8.12.2018)
60. Polović, J., 2018: Analize dr. sc. Jadranka Polović: Može li Turska „relaksirati“ odnose u regiji
<https://www.geopolitika.news/analize/dr-sc-jadranka-polovic-moze-li-turska-relaksirati-odnose-u-regiji/> (4.11.2019)
61. Proroković, D., 2012: *Geopolitika Srbije - Položaj i perspektive na početku XXI. veka*, Službeni glasnik, Beograd.
62. Puljić, V., 2015: Događaji: Kardinal Puljić održao predavanje o odnosima Svete stolice i Hrvata u BiH
<https://kamenjar.com/kardinal-puljic-odrzao-predavanje-o-odnosima-svete-stolice-hrvata-u-bih/> (10.1.2019.)
63. Raos, V., 2012: Diplomacija Petrova nasljednika
<http://www.matica.hr/vijenac/475/diplomacija-petrova-nasljednika-19250/> (11.1.2019.)
64. Rudolf, D., 2009: Slovencima nedamo koridor i pristup nalazištima nafte, plina i bakra
<https://www.slobodnadalmacija.hr/novosti/hrvatska/clanak/id/68068/davorin-rudolf-slovincima-ne-damo-koridor-i-pristup-nalazistima-nafte-plina-i-bakra> (5.12.2018.)
65. Silajdžić, H., 1994: Tačno je da sam se zalagao za muslimansku državu
<https://www.bhdani.ba/portal/arhiva-67-281/251/t25157.shtml> (13.1.2019.)
66. Špegelj, M., 1995 : The Serbian Aggressor Can be Defeated,
<http://www.bosnia.org.uk/bosrep/jan95/serbian.cfm> (10.12.2018.)
67. Šterc, S., 2016: Odras demografske slike BiH na Hrvatsku: Evo koliko će Hrvata ostati u BiH za 10 godina!,
<https://www.vecernji.hr/vijesti/od-410000-hrvata-u-bih-za-10-godina-ostat-ce-ih-300000-1097807> (6.1.2019.)
68. Toal, G., Dahlman, C., 2007: Je li etničko čišćenje uspjelo? Geografija manjinskog povratka u Bosni i Hercegovini i njezino značenje, *Pilar : časopis za društvene i humanističke studije* 3 (1), 47-60.
69. Varga, B., 2018: Zapadni Balkan: Geopolitika nedovršenih država,
<https://pescanik.net/zapadni-balkan-geopolitika-nedovrsenih-drzava/> (12.12.2018.)

70. Zekanović, I., 2012: Demogeografske osnove geopolitičkih karakteristika Republike Srpske, *Demografija* 9, 69-83.
71. Zorko, M., 2014: Politička geografija, geopolitika i geostrategija u Političkoj misli od 1964. do 2013. godine, *Politička misao : časopis za politologiju* 51 (1), 109-132.
72. Zorko, M., 2017: Između suda i arbitraže: Presedani su opasni, utječu i na druga razgraničenja
<http://www.glas-slavonije.hr/338107/11/Izmedju-suda-i-arbitraze-Presedani-su-opasni-utjecu-i-na-druga-razgranicenja> (25.12.2018.)
73. Zorko, M., 2018: *Geopolitika i teritorijalnost*, Jesenski i Turk, Zagreb.
74. Živić, D., Dobrovšak, Lj., 2012: Etnodemografski razvoj Vukovarsko-srijemske županije, u: *Vukovarsko-srijemska županija: prostor, ljudi, identitet* (ur. Živić, D.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar-Vukovarsko-srijemska županija, Zagreb-Vukovar, 55-68.
75. Žuljić, S., 1981: *Prilozi izgradnje naše prostorne teorije*, Ekonomski institut, Zagreb.

12. Izvori

Botić, J., 2016: Vpliv kreptive bošnjaške nacionalne identitete na geopolitične odnose na Balkanu, <https://repozitorij.uni-lj.si/Dokument.php?id=108731&lang=slv> (29.1.2018.)

Demografska statistika 1961., 1971., 1981., SZS 1961., 1971., 1981., Beograd, 1989.

Mrduljaš, S., 2008: Politička dimenzija hrvatsko-muslimanskih/ bošnjačkih odnosa tijekom 1992. godine, *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, 17 (5), 847-868.

Spahić, M., Jahić, H., 2014: Geografske regionalizacije Bosne i Hercegovine u svjetlu Euroatlantskih integracija, *Acta geographica Bosniae et Herzegovinae* 1 (1), 35-52.

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: Stanovništvo prema mjestu rođenja i spolu po gradovima/općinama, www.dzs.hr (11.1.2019.)

Statistički godišnjak/ljetopis Federacije Bosne i Hercegovine 2007., Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, 2007.

Vitalna statistika 1953., Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1956.

URL 1 – Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine,

<http://www.popis.gov.ba/popis2013/knjige.php?id=0> (29.1.2019.)

URL 2 - Iranska kultura ili obavještajni rad?,

<http://www.rtvbn.com/3896845/iranska-kultura-ili-obavjestajno-djelovanje> (10.2.2019.)

URL 3 – Statistika, <http://www.statistika.ba/> (9.10.2019.)

URL 4 – Tinypic, <http://tinypic.com/view.php?pic=b5ktiv&s=3#.XDPG11VKjIU> (14.10.2019.)

URL 5 – Wikipedia,

https://hr.wikipedia.org/wiki/Elektroprivreda_Hrvatske_zajednice_Herceg_Bosne (1.1.2019.)

13. Prilozi

I. Popis slika

Sl. 1. Geografski položaj Bosne i Hercegovine.....	9
Sl. 2. Reljefna struktura Bosne i Hercegovine	10
Sl. 3. Glavni prometni koridori u Bosni i Hercegovini	12
Sl. 4. Županije Federacije Bosne i Hercegovine	13
Sl. 5. Inozemna izravna strana ulaganja u BiH u mil. KM (2004. - 2013.).....	18
Sl. 6. Natalitet odabranih nacionalnosti u Bosni i Hercegovini (u ‰).....	29
Sl. 7. Etnički sastav stanovništva Bosne i Hercegovine 1991. po općinama	31
Sl. 8. Udio etničkih skupina BiH u ukupnom stanovništvu 1991. godine.....	32
Sl. 9. Udio etničkih skupina u BiH u ukupnom stanovništvu 2013. godine.....	36
Sl. 10. Etnički sastav stanovništva Bosne i Hercegovine 2013. godine (po općinama).....	38
Sl. 11. Prostorni razmještaj Bošnjaka u BiH 2013. godine (po općinama)	40
Sl. 12. Prostorni razmještaj Srba u BiH 2013 godine (po općinama).....	43
Sl. 13. Prostorni raspored muslimana na Balkanu i tzv. Zelena transverzala.....	44
Sl. 14. Oblik teritorija RS	45
Sl. 15. Prostorni razmještaj Hrvata u BiH 2013. godine (po općinama)	47
Sl. 16. Prostorni raspored zemljišta u vlasništvu Hrvata u BiH 1991. godine	48
Sl. 17. Zastava Herceg-Bosne u Kupresu kao simbol hrvatskog nacionalnog identiteta	49
Sl. 18. Spomenik hrvatskim vojnicima u Jajcu kao znak prisutnosti Hrvata	49
Sl. 19. Područje djelovanje Elektroprivrede Hrvatske zajednice Herceg Bosne 2018.....	50

II. Popis tablica

Tab. 1. Vjerska struktura Bosne i Hercegovine prema popisima 1879.-1910. (‰).....	28
Tab. 2. Etnička struktura Bosne i Hercegovine prema popisima 1948.-1991. (‰)	30